

درد دل
و
پیام عصر

از

علامه عبدالحی حبیبی

مرکز تحقیقات علامه حبیبي

درد دل

و

پیام عصر

از

علامه عبدالحی حبیبی

۲۰۰۰/۱۳۷۹

درد دل و پیام عصر

سروده : پوهاند عبدالحی حبیبی
صفحه بندی : خوشحال حبیبی
ناشر : مرکز تحقیقات علامه حبیبی
نمبر مسلسل : ۱
تاریخ انتشار : ۱۳۷۹ه/ ۲۰۰۰ع
تعداد : هزار جلد
امور طبع : اداره خدمات کلتوری افغانستان
پشاور، تلفون: ۸۴۱۷۴۹

فهرست

درد دل

پیام عصر

بِسمِ اَللّهِ اَلرحمٰنِ اَلرَّحیمِ

دا اثر

په پخوا وختونو کې به هغو عالمانو ته چې د خپل وخت په معقولو او منقولو علومو کې به يې تبحر درلود د "علامه" لقب ورکول کېده چې د تفضيل کلمه ده او د ښه عالم او پوه معنی لري، په اوسني عصر کې چې علومو او فنونو ښه وده او انکشاف وکړ او اختصاصي زده کړې پراخې شوې، لوی عالمان د پوهنتوني مراتبو تر طی کولو وروسته د علم لوړې پوړۍ ته په رسيدلو سره د "پوهاند" لقب او رتبه تر لاسه کوي او د علم په يوه ټاکلې څانګه کې تبحر او تخصص لري.

لوی استاد ارواښاد علامه پوهاند عبدالحی حبيبي د خپل وخت داسې پوه او عالم شخصيت ؤ چې په افغانستان کې يې د زړو او عصري علومو کړۍ سره کوشير کړې، د خپل وخت په ګڼو علومو يې عبور درلود او په ګڼو علومو کې د تبحر پوړۍ ته رسېدلی وُ، دوی د تحقيق او څېړنې کار په عصري ميتودونو عيار کړ او د ادبي تخليقاتو په لړ کې يې که له يوې خوا د اسلافو لاره پالله او زاړه اصناف يې په لوړ ادبي ځواک زموږ ادب ته را وليږدول نو له بلې خوا يې نوي ادبي اصناف هم زموږ په ژبو خصوصاً پښتو کې دود کړل.

د لوی استاد علمي پايه او مايه دومره لوړه او پخه وه چې هم يې د پرونيو عالمانو لوی لقب "علامه" تر لاسه کړ او هم د اوسني علم د "پوهاندۍ" لوړې پوړۍ ته ورسيد. دی پياوړی ښوونکی او د پوهنتون استاد وُ، ستر کور ژورناليست او نامه نګار وُ، اديب او شاعر وُ، ژبپوهاند او د ژبنيو علومو ماهر وُ، ادبي نقاد او د انتقادي متونو تهيه کوونکی وُ، بصير مورخ، جغرافيا نګار او تذکره نګار وُ، د

تصوف په باریکیو پوه محقق او فولکلور څېړونکی و، دقیق کتاب پېژندونکی او نسخه شناس و. د ملي سیاست په ژورو پوه او په عملي سیاست کې سر ښندونکی او فدا کار و، د هیواد د علمي سیمینارنو مشر او درنښت و او د هیواد یوه داسې علمي سرمایه و چې په سوونو لوی او واړه آثار او په زرگونو شاگردان یې افغاني ټولنې ته وړاندې کړي دي.

استاد لکه څنگه چې د علامه عالمانو خصوصیت دی د گڼو تحقیقي آثارو تر څنگ کې تخلیقی آثار هم لري چې له هغې ډلې نه په پښتـو او دري کـې د دوی شاعري هم ده او د ادبي نثرونو ذخیرې هم. د لوی استاد شاعري تر اوسه خوره وره پاتې ده او تر څو ورو ورو رسالو پرته نوره په کتابي شکل نه ده خپره شوې او نه لا تر اوسه را غونډه شوې ده.

"درد دل" د دوی د دري شاعرۍ یوه منظمه مجموعه ده چې دوې برخې لري، لومړۍ برخه یې د مثنوي په بڼه ده چې د ۱۳۲٦ هـ کال په دلو کې ویل شوې او دوهمه برخه یې څلور مسریزې ټوټې دي چې د موضوع تسلسل ساتي او د موضوع له خلاصیدو سره یې سر لیك بدلیږي، دا برخه د ۱۳۳۰ کال په وری کې په پیښور کې سر ته رسیدلې ده. په دې ترتیب دا دواړې برخې هغه وخت ویل شوې چې په افغانستان کې تر یوه خونړي استبداد وروسته د نسبي سیاسي تنفس له پاره زمینه پیدا شوې وه، د ویښ زلمیان او نورې دیموکراسي غوښتونکې ډلې جوړې شوې وې او د عملي او قلمي مبارزې له پاره د روشنفکرانو لیکې جوړېدلې، لوی استاد د دې فکري غورځنگ له مخکښانو څخه و او د افغانستان د بدبختیو د علت العلل د ښودلو له پاره یې دا اثر لیکلی دی.

د دې اثر لومړی برخه د مولانا جلال الدين بلخي د "مثنوي" په بحر کې ويل شوې او ځای پر ځای د مثنوی تضمينونه لري او د مثنوی سلاست او صلابت په بشپړ قوت سره ساتي، دوهمه برخه يې د هند د انقلابي شاعر علامه اقبال د شعري توتو په بڼه ده، د موضوع له اړخه رښتيني اسلامي سياست شرح کوي او د علامه سيد جمال الدين افغاني د هغه اسلامي نظام بڼه روښانوي چې بايد د تمدن ټول وسايل د داسې نظام په خدمت کې وګومارل شي او له کورني استبداد او زبيښناک او بيروني ښکېلاک او استعمار سره مبارزه وشي. د استاد "درد دل" د دې تر څنګ، د نړۍ د هغه وخت د مسلطو سياسي نظامونو له څېرې نه هم پرده پورته کوي، د فاشيزم کريهه څېره هم را ښيي او د زحمتکښانو د ديکتاتورۍ توره بڼه هم را بر سېره کوي او په داخلي سطح يوه لويه انقلابي طرح لري چې د شاهي مسلط او منحط رژيم پر ځای د جمهوريت تيزس وړاندې کوي، دا داسې غږ وُ چې لوی استاد ته پر هيواد مسلط شاهي رژيم د هېواد څمکه سره او مهاجرت ته يې اړ کړ چې د "درد دل" لومړی برخه په هېواد کې دننه او دوهمه برخه يې په تکميلي بڼه له هېواد نه بهر ويل شوې او په ډېر زړورتوب او سر ښندنه يې د ملت د نيکمرغی او سعادت له پاره خپله سياسي نسخه وړاندې کړې ده.

د علامه حبيبي د څېړ نو مرکز وياړي چې د خپلو خپرونو "بسم الله" له دې اثر نه کوي، موږ به هڅه کوو چې د لوی استاد د پښتو او دري شعرونو نورې مجموعې هم را غونډې کړو، خورې ورې مقالې او منثور ادبي اثار يې هم را ټول او په بيلا بيلو مجموعو کې وړاندې کړو او هم يې نور ځانګړي نا چاپه او چاپي آثار پر له پسې خپاره کړو او هم د دوی پر ژوند، آثارو او افکارو څېړنې تر سره او خپرې کړو.

علامه حبيبي ملي شخصيت وُ، ملي فکر يې درلود او هر څه يې چې ليکلي د علمي خدمت او د لوړو ملي ګټو په رڼا کې يې ليکلي دي نو ځکه د دوی ټولې ليکنې علمي ارزښت لري، ملي ارزښت لري او د هېواد او سيمې په علمئ پانګه کې د درنو او ښستيزو ښتو او تول کانو حيثيت لري، نو ځکه د دوی ټولې ليکنې بايد خوندي شی، بيا بيا خپرې شي، کور کور ته لاره ومومي او کتابتونونه پرې درانه او ښکلي شي.

و من الله التوفيق
(د علامه حبيبي دٔ څېړنو مرکز)

مقدمه

درد دل مرحوم پوهاند حبیبی

نه تنها اکثر مردم قندهار، بلکه فرهنگی های معاصر افغان و دانشمندان افغان شناس کشور های مجاور و جهان غرب مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبی (۱۲۸۹-۱۳۶۳/ ۱۹۱۰-۱۹۸٤) را می شناسند که یك مورخ، ادیب، زبان شناس و نامه نگار نامی افغانستان معاصر بود، ولی شاید کمتر اشخاص از شاعری موصوف در هر دو لسان پښتو و دری آگاهی داشته باشند.

اکثر پښتونها در جوانی شعر میگویند ولی با مرور زمان فقط عده معدودی به شعر و شاعری دوام میدهند و دیگران پیشه های مشابه دیگری را اختیار میکنند. این حال بر مرحوم پوهاند حبیبی هم کم و بیش صدق میکند. درد دل که گزیده اشعار دری موصوف میباشد دوره اولی زندگی او را تا ۱۹٤۷/۱۳۲٦ در بر میگیرد. گرچه موصوف بعد از آن هم شعر گفته ولی درین دوره تا وفات خود در ۱۹۸٤/۱۳٦۳عمدتاً در تاریخ نویسی بمفهوم وسیعی اشتغال داشته است، در عین حال که تعدادی از موسسات علمی، نامه نگاری، فرهنگی و تربیتی را اداره کرده و هم زمانی در سیاست عملی نقشی ادا نموده است. محصولات فکری یا آثار موصوف در رشته های یاد شده فوق الذکر در شکل مقاله ها، رساله ها و کتاب ها در دری و پښتو برای من از حساب بیرون است. این آثار محصول فکر کسی است که تحصیل منظم رسمی بیش تر از شش سال نداشت، ولی تا اخیر حیات خود پیوسته طالب العلمی نمود. درین مشغله در دوره اول حیات در زادگاه خود در قندهار از علمای جید آموخت و بعد عمدتاً در کابل و هم در ایران و پاکستان با

دانشمندان کشور، منطقه و جهان در چنان سمینارها سهم گرفت که ثقافت، تاریخ و زبان یعنی مظاهر تولیدات انسانی و هویتی موضوعات بحث را تشکیل میداد. با استفاده از حافظهٔ سرشار، مخیله قوی و مساعی پیگیر و همچنان از طریق زبان های انگریزی و عربی از چنین مجامع علمی وسیعاً استفاده نمود و جهان بینی خود را وسعت بخشید. او هم چنان در جستجوی نسخه های قلمی قدیمی بر آمد و آنچه یافت با نشر آن و انضمام حواشی، تفسیرها و تحلیلات خود بر آنها زبان مادری خود، پښتو را غنی تر ساخت. در زمینه کشفیات هم پیش کرد که مورد قبول تمام دانشمندان تا کنون واقع نگردیده است.

مشغولیت فکری موصوف موضوعات مختلف فرهنگ و تاریخ افغانستان و همچنان ادبیات و اشعار کلاسیك زبان پښتو را تشکیل میدهد. عمدتاً در نتیجه کوشش های علمی او و اقران او است که افغانستان شناسی در قرن بیستم ابعاد بیش تری پیدا کرد. موصوف شاید در جهت کسب علم و شناسائی آن بدیگران دانشمند افغان کم نظیر در همین قرن بوده باشد، پس بیجا نیست گفته شود که مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبی از جمله آن دانشمندان ممتاز افغان میباشد که در حیات اجتماعی و سیاسی اثر بجا گذاشت و با آثار بیحساب علمی مقام خود را در تاریخ فرهنگی افغان برای همیشه ثبت نمود.

درد دل تراوش ذهنی دوره سی و هفت سال اول زندگی مرحوم حبیبی در قندهار و کابل میباشد. موصوف در این دوره که با علمای جید قندهار محشور بود اساسات تعلیمات اسلامی، فلسفه و تصوف را آموخت و از آثار علما و شعرای کلاسیك استفاده نمود. درین دوره بیش تر از دوره ۳۷ ساله دوم زندگی اش تفکر و تحلیل او آنچنانکه از اشعارش معلوم میگردد از روی قالب و سر مشق مفاهیم

اسلام عنعنوی سر و صورت گرفته و بهمین سبب است که موضوعات و مفاهیم اسلامی در اشعارش متبارز تر میباشد. اینکه موصوف این مجموعه شعری خود را به "مسلمان کنونی" تقدیم نموده این حقیقت را نشان میدهد. در زمینه تا جایی پیش رفته است که خوش بینی از حد زیاد را نثار مسلمان نموده است:

از تو آمد راه و رسم بهتری — نوع انسان را تو دادی برتری
تخم انصاف و مروت کاشتی! — ابن آدم را تو دادی آشتی
از تو شد گم اختلاف آب و خاک — آدمیت را کشیدی از مغاک
از تو روشن چهر عدل و رحم و داد — ای مسلمان! ایزدت رحمت کناد!

این حرف یك نمونه از موضوعات مشابه زیاد اسلامی از اشعار اولی وی بشمار میرود که شاید همه آن معرف ذهنیت مسلط در نیمه اول قرن بیستم در قندهار بوده باشد. نتیجه منطقی این نوع ذهنیت این میشود که در حق اروپا یا بعبارت دقیق تر اروپای غربی که ممثل اصلی عیسویت دانسته میشود و قرنها بر مشرق زمین بشمول کشور های اسلامی سایه استعماری افگنده بود، روحیه انتقادی نشان داده شود مثلیکه شاعر حبیبی در همین بخش انتقاد خود با الهام از شعرا و متفکرین کلاسیك بخصوص متفکرینی که شرقیان را تنویر نموده است، چنین کرده است. باینصورت مرحوم پوهاند حبیبی حلقه سلسله تفکر عنعنوی اسلامی خوانده شده میتواند. اما موصوف باین خلاصه نمیشود زیرا او هم بمثل انسان های دیگر ابعاد وجودی داشت بطوریکه حفظ و بقای آن را در وجود افغان وابسته میدانست و برای این کار بر "وحدت و نظام مشترک" اصرار مینمود که در نظرش "علت العلل سعادت افغان" میباشد. باین منظور پیام های پیر روښان،

خوشحال ختك و احمد شاه درانی را که از جمله موسسین افغانستان میباشند در همین اشعار رسانیده است و "ملت افغان" را اینطور معرفی نموده است:

در میان آسیا، قومی است حُر — قلب او از مهر یزدانی است پر
مردمانش را مناعت بسکه هست — چرخ گردون را همی دانند پست
آهن افرنگ در دستش گداخت — حق ز تیغ او بلند آوازه ساخت
سخت کوش و راست خوی و پاک دل — همچو او نامد بدور آب و گل
در زمان بندگی آزاده خو — قهرمانان را نکردی سر فرو
گر چه اسکندر بیامد با شکوه — فِرّ او افزود یونانی گروه
گر چه چنگیز و تِمرُ تازید سخت — آسیا را هم نگون گردید بخت
نام اقوام از رخ گیتی زدود — آدمی را تیرگی زیشان فزود
آسیا ویرانه شد ز تاخت و تاز — در نشیب افتاد قومی سرفراز
لیك در کهسار قلب آسیا — بود افغانی چو کوه خود بپا

در همین سلسله پیام هایی دارد بنام جنگ با استبداد و آزادی و استقلال. در مثنوي پيغام شهيد که در سال ۱۹۳۱/۱۳۱۰ در جریدهٔ طلوع افغان نشر شده به قوم پښتون خود هم پیامی دارد:

بشنو ای پښتون با صدق و صفا! — حافظ کهسار قلب آسیا!
گر بزرگی خواهی و آزادگی — یا چو اسلاف غیورت زندگی
اولاً پښتو لسانت زنده ساز — هم برین شالوده کاخت بر فراز
قصر ملیت بران تعمیر کن! — تا توانی تکیه بر شمشیر کن!
ای نژاد پاک و قوم نامور! — در عروقت جوشش خون پدر!

گــــویمت از نکتـــــه های زندگی گـــــبر تو داری ادعــــــای زندگی
پس لســـانت رکن ملیت شـــمـــار در رهٔ احــیــای آن همت گـــمــار

چنین معلوم میشود که مرحوم پوهاند حبیبی در واقع پښتون امروز را از اجرای این نوع کارنامه ناتوان میدید چون وی را بفکر دیگران باین الفاظ هم یاد میکند:

"وای قــومی کـشـتـهٔ تدبیـر غـیـر کــار او تخـریب خـود تعـمـیـر غـیـر"

همین فکر در سالهای اخیر زندگی مرحوم پوهاند حبیبی از طرف قومی های خودش بنام خلقی ها که با الهام از استعمار سرخ عمل مینمودند در وطن مألوف خودش در عمل پیاده میشد که وی در شعر پښتو بنام "سره وبا" چنین ترسیم مینماید:

چی گــډه په وطن شــوه ســـره وبا کلی په کلی
د خـدای مـسلمـانان ئی کـړل تبـا کلی په کلی
مــــرگـــو ده را بللی، دې ددانو مـــرتدانو
سـړه کـړه نامـرادیو د مـرگ خــوا کلی په کلی
اجل دی چی را وزی له تویو، له مـشـین گـڼـو
ځـــــوانی دی رژولـی دې بلا کـلـی پـه کـلـی
سـپـېـره کـړل بمـباریو ودان کلی، شنه کښـتـونه
ټانکونو بورجلونه کـړل ببـدیا کلی په کلی

بمـونه شـپـه او ورځ اوری د روس له جـهـازونو
سـرې وینی دی بهـاندی شـا و خـوا کلی په کلی
ځنګلونه د دی پاکـو غـرو طعـمـه شـوه د ناپالمـو
ور تیـږی په دې اور کی پښـتـونخـوا کلی په کلی
صـرفـه نه پر ورو، نه په زړو شـتـه، نه پر ښـځـو
کـشـتـار دی، قـتل عـام دی برمـلا کلی په کلی
پراته دی ګـام په ګـام د شـهـیـدانو په سـرو وینو
لَو ګـډ د ژوندانه دی نن سـبـا کلی په کلی
د غـوښـو په خـوراک نی ځناور رسـېـدای نشی
هوا شـوه له لاشـونو څـه خـوسـا کلی په کلی
وطن شـو سـره بټـی پکښی نښې دی د سـرونو
ځـوانان د پښتنو شـوه نیـمـه خـوا کلی په کلی
سـرونه شـول بی بیـې، ژوندونونه بې ارزښـتـه
اوس وینی د سـرو شـولې وریا کلی په کلی
سپکتـیـا وهل کوټل، بند و زندان، ژوبلی مرګونه
نصـیب د خـان، بډای، شـیـخ و مـلا کلی په کلی
واړه یتیم یسیـر، میـرمنی، کونډی، بوری ورارې
کـمـبلی دی هواری، د پاتا کلی په کلی
ښـراوی دی، ژړاوی دی، چیـغـاری دی، کوکـاری
سـرې سـاندی دی د بورو هره خـوا کلی په کلی

بادېړی پر سر خاوری، څېرل کېږی ګرېوانونه
ويرونه کور په کور دی واويلا کلی په کلی
تاړاک د چنګيزيانو مو اوس هېر شو، چی راالوېږی
دا ټکی د خلقيانو له تنا کلی په کلی
په سيله په سلا او په وسلو ئې وژل کيږو
پر روس مو څکه پور ده خون بها کلی په کلی
موږ هم آخر بشر يو، د کريملين صوبه دارانو!
پرځه مو پخپل ملك کی کړو تبا کلی په کلی
د زوی زړه مو تر خوله شه موږ مو تپ په سره ويا کړو
پخپل وطن مو ګډه شه ويا کلی په کلی
کانه مدعيان دی، د بشر د حق غوښتلو
هيڅ نه اروی، دا زموږ د غم غوغا کلی په کلی
ای لويه قدير خدايه! دغه خواست مو ته قبول کړې
خلقيان د دی وطن کړی پو پنا کلی په کلی

سفاکی خلقی ها و همچنان سفاکی دوره بعدی استيلای سرخ که مرحوم پوهاند حبيبی در چار سال اول آن زنده بود خوشبينی موصوف را هم در مورد مسلمان و هم در باره پښتون شايد از بين برده باشد.

پوهاند داکترمحمد حسن کاکړ
کلفورنيا، امريکا
نوامبر ۱۹۹۹

سلسله افکار پریشان

درد دل

تقدیم

بمسلمان کنونی

عبدالحی حبیبی (قندهاری)

۱ دلو ۱۳۲۶

(۱۹۴۷)

به خوانندهٔ افکار

"درد دل" دارد همی وضع شگرف   با تو دارم همدم من! یکدو حرف
آنچه دل فرمود گفتم بی کمی   باز گفتم از مقام آدمی
گرچه باشد قصه کوته بیگمان   عشق سازد بهر خود صد داستان

من نباشم شاعر آتش نفس
"درد دل" باشد متاع من و بس

(ح. پریشان)

قرن بیستم

قرن بستم عصر غدر و خون و جنگ — آنکه گوید قـرن تهـذیبش فـرنگ
قــرن خــونریزی، و گــرگی و نزاع — شـرمـهـا دارد ز اوضـاعش سـبـاع
گرگ و کلب و شیر خونخوار و پلنگ — دارد از وضع اروپا شــرم و ننگ
آدمــیت لکه دار وحــشت است — بو البشر زین عصر نو در نفرتست
وحــشـتی در پردهٔ تهـذیب نو — می نمــاید کــشت آدم را درو
ظاهرش زیبــاو نرم و دلکشــا — باطنش پرزهـر و پر مکر و دغــا
الامــان از تیغ خــون آشــام وی — صـبح آدم گم شـده در شــام وی
آدمــیت از نهــیــبش در خطر — وای ازین تهـذیب و این علم و هنر
روح انســانی ازو در دست مـرگ — از سمومش[1] باغ ما بی شاخ و برگ
زهرها در جــام مــا از دست وی — قلب آدم خــونچکان از شــست وی
آنکه علم وی ددی آدم کـشی است — مــاسـوای شـیـوهٔ آدم گـری است
هر کــه دارد قــوهٔ جنگ و نبــرد — بینوا از دست وی جــانی نبــرد
همـدرین قـرن فن و علم و هنر
هر طرف دارد با قـرانش ظفـر

بسکه دارد عــصــر نو طور شگرف — طرز حـرفش ماسوای نحو و صـرف
با تو گــویم منطق عــصــر نوین — لحظه ای کــیف اروپا را ببــین
یکطرف خــیـهزد صـدای امن و داد — بینوایان را کــســی دادی نداد
مــیـخورد خــون ضـعـیـفـان نژند — هـر کــه آمــد در تمـدن ســر بلند

[1] باد سموم.

نیست جائی پاس ناموس ملل — الفغان از قولهای بی عمل!
در اروپا نیست رحم و عاطفه — الامَانَ مِن ظُلمِ قَومِ غاصبه
"زندگی را بر تنازع شد اساس" [1] — گفت دانشمند قوم ناسپاس
طرح عصرنو برین شالوده ریخت — گرد وحشت را بر آدمزاد بیخت
گفت آدم را توئی بوزینه زاد — پیر مغرب رأی دانشمندانه داد
زین سبب انسان باعقل و شریف — گشت با حیوان لایعقل ردیف
خون نوع خود خورد از ابلهی — این آدم ز آدمیت شد تهی
سینه ها خالی زدل، دل شد قسی — صد فغان از وحشتت ای مغربی!
آدمیت از تو برباد و خراب — مرحبا! ای مغرب عالیجناب!
ای ترا دعوای عقل و فلسفه — لیک اولادت نباشد جز سفه
تیغ های شان بجان یکدیگر — آدمیت را ز تو صدها ضرر
تا بقید مادهٔ افتاده ای [2] — روح معنی و حقیقت کشُته ای!
جسم بیجانی و روحت بسمل است — عقل تو پابند این آب و گل است
نغمهٔ از بانگ نی نشنیده ای! — در پلیدیهای جسم افسرده ای

"آتش است این بانگ نای و نیست باد [3]
هر که این آتش ندارد، نیست باد!"

با تو گویم ماجرای دلنشین — این سخن ها را بچشم کم مبین
قرن بستم عصر علم و دانش است — عصر تهذیب و تمدن، بینش است
ابن آدم از فیوض علم نو — چون غرابی می پرد در بین جو

---

[1] اشارتست به نظریهٔ نشو و ارتقای داروین دانشمند انگلیسی، که اصل انسان را یک نوع بوزینه می شمارد، که از آن ارتقا کرده است.

[2] اشارت بماده پرستی مغربیان.

[3] تضمین از مرشد رومی.

یا چو ماهی در میان بحر و آب　　بهر جنگ زندگی در پیچ و تاب
اینهمه از فیض علم و صنعت است　　از کمالات فنون و حرفت است
آدمی از گردش و دور مواد　　اینچنین شالودهٔ رفعت نهاد
اینهمه اطوار دور ماده است　　علم و فن را هم ازو شالوده است
علم و فن درعصرنو بس مرتقی است　　کاشف اسرار هر چیز خفی است
لیک نشو و ارتقای علم و فن　　آدمیت را بود بس ریشه کنَ
میکشد احساس و روح آدمی　　هم ازو آثار وحشت شد جلی
ماده را بخشد بروح ما ظفر　　جسم ازوخوش، روح را باشدضرر
دل ازو پر پیچ و تاب و رنجش است　　زو روان آدمی در نالش است
دل تپد در سینها از ترس و بیم　　جان آدم را ز تیغش تن دو نیم
بهر سود تن کند جانرا زبون　　آدمیت گشت زینرو سرنگون

اندرین آشوب دور پر فتن
ریختم بنیاد طرح این سخن

از حیات عصر نو نالان شدم　　"جفت خوشحالان و بد حالان شدم"
نالها دارم ازین عصر فتور　　می نمایم پرده از اسرار دور
میدهم وضع کهن را آب و رنگ　　میکنم با ماده و تهذیب جنگ
قصه ای از جان و معنی سر دهم　　این جهان را رونقی دیگر دهم
نالها و شورها، فریادها　　صیحه های روح سوز و دادها
میزنم در گوش تو نوع بشر!　　تا کنم از درد و درمانت خبر
تاکه افتادی بزندان مواد　　روح تو از عالم بالا فتاد
تیغ کین را بر برادر آختی　　نرد ناکامی بگیتی باختی!

ای بشــــر ای نایب پروردگـــار! ای خلیــفــه[1] راز دار ســرکــار!
ایکه داری خلعت احــسن ببــر[2] میروی تا درک اسفل بیخبر
تا کشیدی دشنهٔ سفکُ الدماء[3] خونچکان از علم تو جیب سماء
الامــان گــوید ز فنت اهرمن علم تو شیطان فـزا، آدم شکن
داده ای اسِ خــلافت را ببــاد آفــرین بر علم ناکــام تو باد
مرشد رومی طبیب جسم و جان آدمــیت را ازو تاب و تــوان
داد مــغــرب را پیــامی بس بلند گفت حرفی همچو گوهر ارجمند:

"علم چون بر سر زند ماری شود
علم چون بر دل زند یاری شود"

علم اول را شــمــر علم اروپ آنکه برباد است ازو سلم اروپ[4]
علم دیگر را شــمــر علمیکه حق داد آدم را ازو درس و سـبق[5]
علم اول درس جهل و کشت و خون علم دیگر صلح و عشق ذوفنون
علم اول حــامیٔ جسم و مـواد علم دیگر مـاحیٔ جهل و فسـاد
علم اول مــاده پرور جـــان زدا علم دیگر جـان و تن را دلکشــا
علم اول حــامی وحــشــتگری عــلــم دیــگــر راه آدم پـروری
این دل و جانرا دهد ذوق و نشاط آن کُشد احساس و عشق و انبساط
این بانســان میدهد قلب غـیـور آن کند ویرا خَصیم و هم شَرور
این‌برد مــارا براه مســتــقــیم آن کند در جــهل و مــادیت مقیم

---

[1] انی جاعل فی الارض خلیفه.
[2] و لقد خلقناه فی احسن تقویم ثم رددناه اسفل سافلین.
[3] من یسفکُ الدماء...
[4] سلم: صلح
[5] و علم الآدم الاسماء کلها.

این ببخشد مرد را روشن روان — آن دهد ویرا توان بازوان
این بود سر چشمهٔ عشق نفیس — آن بود زایندهٔ فکر خسیس
این بود دین خدا را رهنما — آن بود سر چشمهٔ مکر و دغا
این برد انسان ما را در بهشت — آن کند پابَند اوهام کنشت
این ببخشد صلح و ذوق و آشتی — آن کند حرص و سبوعیت قوی
این دهد خُلق شریف و دردِ دل — آن دهد آز جهان آب و گل
این ببخشد قوهٔ خلق نکو — آن بریزد آدمی را آبرو
این برآرد پرده از سر حیات — وا نماید راه کشف کاینات
میرساند نوع انسانرا بعرش — می برد وی را ز پستیهای فرش
قلب روشن سینهٔ گرمی دهد — عشق شور انگیز و آزر می دهد
میکند ما را بیزدان آشنا — می شود ما را همانا رهنما
میدهد بالیکه از وی میتوان — کرد سیر گنبد نه آسمان

این بود اصل مقام آدمی
مقصد تخلیق و کام آدمی

طغیان انسان از خدا

و نمایندگی هتلر از دنیای طاغوت بحضرت انسان

پیشوای مادیٔ المانیان — قاید و سر گلهٔ حیوانیان
هتلر آن انسان آهن دست و تن[۱] — می نویسد در کتاب "جنگ من"
جنگ را داند اساس کاینات — زو شمارد رونق دادِ حیات
نوع انسانرا به تفریق نژاد — مینماید دعوت قتل و فساد
او همی گوید که نسل آریان — هست خلاق تمدن در جهان
باید این قوم نکو زاد شریف — برتری یابد همانا بر حریف
هر طرف بر نوع خود یابد علا — تا دهد نوع بشر را اعتلا
باید این گرگان آدم روی و رنگ — هر طرف با پنجه و دندان و چنگ
بر درد اولاد آدم را چنان — تا که خیزد نالهای الامان
بعد ازان آقا و بادارش شوند — پوست اقوام ضعیفی را کَنند
این بود آرای آن مرد غیور — قاید انسان بدور پر فتور
این بود چون منطق قرن جدید — نوع انسانی را دهد ایدون نوید:
کاینچنین قواد با عزم و جنون — زود سازد نوع انسانرا نگون
زودتر انسان حیوان خوی نو — می طرازد رنگ نو بر روی نو
نوع انسانرا کند حیوان صفت — میکشد روح تمدن، معرفت
میکند طغیان قانون خدا — می پرستد جنس مادون خدا

---

[۱] اشارت بکتاب هر هتلر قاید بزرگ المان که نامش "جنگ من" است، و دران نژاد جرمن آریائی را بجنگ و غلبه بر دیگران حق میدهد، و دیگران را حق غلامی و قبول اثر نیز نداده. این ابحاث در حین نشر کتاب مذکور پیش از جنگ دوم سروده شده بود.

لیک خَلاق جهان خیر و شر
دفع سازد ز آدمی دیو ضرر
بهر فرعونی است موسیٰ در جهان
بو لهب را، احمد ﷺ مرسل بدان
این نماید دفع طغیان دگر[1]
آن کند جبران و دفع این ضرر
این بود نظم بدیع کاینات
این بود سری ز اسرار حیات
دست بالائی ز دشت هست و بود
می نماید نظم این دار وجود
دفع هتلر میکند با دیگری
دیگری را آفرینند هتلری
این بساط و این جهان گیر و دار
مظهری بهر صفات وی شمار
لیک چون آدم برامد از جنان
این سرای آمد برای امتحان
تا کدام یک از خدای و اهرمن
می پرستد آدمی، بین فتن
میکند طاغوت روح او هدف
یا خدایش می برد بر هر طرف؟
اندرین قرنیکه قواد ملل
با هزاران حیله و مکر و دغل
باز افسردند انسانی روان
همرهی کردند با اهریمنان
هر طرف هنگامهٔ آدم دری
میدهد گرمی به کردار ددی
محور روما و برلن گرمتر[2]
لینی از هتلر نباشد نرمتر
هر یکی داد فضولی میدهد
همچو گرگی جسم همنوعی درد

این بود طغیان این نوع دوپا
از نوامیس شرف، هم از خدا

---

[1] و لولا دفع الله و الناس بعضهم ببعضٍ لفسدت الارض (الآیه).
[2] محور روما و برلن در سیاست جنگ دوم اهمیتی داشت، که بنیهٔ آن بر فاشیزم استوار بود، پیشوایان آن هر هتلر المانی و موسولینی ایتالوی قربان این سیاست گشتند، که ملل ناتوان را نابود می ساختند.

در بیان آنکه مسلمان چکند تا از طوفان قرن بیستم نجات یابد؟

بحث تقلید اسلاف

اشک گرمی دارم و خون جگر — ناله ام از درد پنهان پر اثر
صیحهٔ از سوز دل آرم برون — تا فزاید سوزش و درد درون
یک نفس با من نشین ای بد نصیب! — پور خاور ای مسلمان، ای نجیب!
تا که سازم تازه اندوه ترا — پر ز شوری دشت و هم کوه ترا
یاد آرم روزهای روشنت — آن بشر خواهی، بشر پروردنت
از تو آمد راه و رسم بهتری — نوع انسان را تو دادی برتری
تخم انصاف و مروت کاشتی! — ابن آدم را تو دادی آشتی
هر کسی از اسود و ز سرخ و زرد — تکیه بر اخلاق و بازوی تو کرد
پروریدی هر کسی را بی خلاف — هم کشیدی ریشهٔ هر اختلاف:
اختلاف جنس و آئین و نژاد — اختلاف خون و بُعد اندر بلاد
اختلاف کیش و دین و رسم و راه — اختلاف رنگ اسپید و سیاه
تو ندای "الاخوت" داده ای! — نوع انسانرا معلم بوده ای!
از تو شد گم اختلاف آب و خاک — آدمیت را کشیدی از مغاک
از تو روشن چهر عدل و رحم و داد — ای مسلمان! ایزدت رحمت کناد!

تاجدار ارض "کَرَّمنا" ستی!
مالک ملک خدا هر جاستی!

ای مسلمان! عصر نو داری به پیش — عصرجنگ و عصر زهر، و عصر نیش
اندرین عصر فتور و امتحان — حفظ خود را با چه کردن میتوان؟
این سخن را گفته دانایان بسی — فکر خود را وانموده هر کسی
با تو دارم اندرین دارِ مصاف — گفتن بیباک و حرف صاف صاف
گر تو خواهی ارتقا در قرن نو — گر همی جوئی بقا در قرن نو
گر همی خواهی حیات جاودان — یا همی جوئی سعادت در جهان
یا اگر خواهی تو آن مجد کهن — نکته ها گویم بتو بشنو ز من!
چنگ در دامان حبلُ اللّه زن — پا بروی جمله غیرُاللّه زن
باز ده در گوش ابنای بشر — نعرهٔ توحید از هر بام و در
باز این بتها شکستن میتوان — طرح نو از خود فگندن میتوان

کیش اسلاف غیورت زنده ساز
باز در دنیا زنو هنگامه ساز

لا یصلحُ آخر هذه الامةِ الا بما صلح اولها

مالک آن دانای اسرار وجود[1] — واکشوده عقده از کار وجود
سر موت و زندگی بر ما نمود — عقده از اسرار لاینحل کشود
گفت آن دانای راز زندگی — داد پیغام ره فرخندگی:
امت مسلم اگر خواهد ظفر — تا کشد رخت سلامت را ببر
بایدش محکم گرفتن با دو کف — دامن تقلید اجداد و سلف
بایدش تحقیق در تقلید شان — زانکه هر آئین کهنه، بی گمان:

---

[1] حضرت امام مالک بن انس (۹۳-۱۷۹ هـ)

با مـرور عـصـر و رفـتـار قـرون — می شــود از خلط بدعت واژگــون
لاجـــرم رجع اصـــول اولش — می ســزد تا باز ســازد افـضلش
مـبـدأ آئین بود روشن چو خـور — آخـرش با تیـرگی گـردد کـدر
اولش روشن بود همـچـون چراغ — آخـــرش تاریک و تارو داغ داغ
اولش پرتاب و تب پرسـوز و سـاز — نعـرهٔ توحــیــد او شــد دلنواز
آخـرش از خلط هر سـحـر و فسون — بینوا، بیــچــاره و زار و زبون
مطلعش زیبـا چو مـهـری دلفـروز — مقطعش چون قلب ما بی ساز و سوز
تا نخـیـزد از حـرم بانگ بلال[رض] — تا نه رخـشد تیغ خـالد[رض] چون هلال
تا نبـاشــد آن نوای راســتـین — تا نه آید باز حـــزب المــؤمنین
تا کـه حـزب الله نخیـزد در جـهـان — تا نســازد کــار و بار امــتــان
تا که عدل و صدق صدیق[رض] و عمر[رض] — این جـهـان را رونقی بخـشد دگر
تا نیـاید فـقـر و شـاهی را وفـاق — تا نخـیــزد بت پرســتی از وثاق
تا نـگردد ســـینه ها پر آرزو — کَی شـود چاک گـریبـانرا رفـو؟

ای مسلمان! صاحب ذوق و یقین
خیز و باز از خود جهانی آفرین!

با تو گـــویم شــرح دور برتری — ایکه آوردی بدنیـــا بهـــتـری
تازه ســازم یاد مـجـد باسـتـان — با تو گـویم قـصـهٔ اسـرار جـان
رهنمـــای مـــا شـــهٔ هر دو ســرا — رحـمت للعـالمـین، شـمس هدی
فـخـرعـالم، خـواجـهٔ هر دو جـهـان — بـــر روان او درود بــیــکــران

اینچنین فـــرمـــود شـــاه دادگـــر داد مـــا را درس هر فـــتح و ظفـــر
نـوع آدم را براه راســـــتـــــین کـــرد تلقـــین ســعـــادت اینچنین
وقت تـودیع وحج آخـــــر ترین [1]
پندها فـــرمـــود بهـــر مـــؤمنین

[1] مقصد حجة الوداع است.

خطبهٔ آخرین حضرت پیغمبر (صلی الله علیه وآله وسلم)
که برای مسلمانان درین قرن بهترین راه سعادتست:

"یا ایهاالناس! اسمعوا منی أبینُ لکم، فانی لا ادری لعلی القا کمُ بعد عامی هذا، فی موقفی هذا...
ایها الناس! ان دماء کم واموالکم علیکم حرام کحرمة یومکم هذا، فی شهرکم هذا، فی بلد کم هذا، الا! هل بلغتُ؟ اللهم اشهد! ایها الناس! انما المؤمنون اخوة، لا یحل لامرئ مال اخیه الاعن طیب نفسه منه. الاهل بلغتُ؟ اللهم اشهد! ایها الناس! ان ربکم واحدٌ، و ان أباکم واحدٌ، کلکم لآدم، و آدم من تراب، ان اکرمکم عندالله اتقاکم، لیس لعربی فضل علی عجمی اِلا با لتقوی، الا هل بلغتُ؟ اللهم اشهد! الیوم اکملتُ لکم دینکم، و أتممتُ علیکم نعمتی و رضیتُ لکم الا سلام دیناً..."
"ترجمه: ای مردم! پند مرا بشنوید، زیرا نمی دانم، که پس ازین سال شما را درینجا می یابم یا نه؟ ای مردم! همانطوریکه این روز، و این ماه و این شهر حرام است، خون و خواستهٔ یکدیگر هم بر شما حرامست. آیا من پیغام خود را بشما رسانیدم؟ ای خداوند گواه باش! ای مردم! مسلمانان برادران یکدیگر اند، و بدون رضای کسی مال برادر گرفتن روا نیست، آیا من پیغام خود را بشما رسانیدم؟ ای خدا گواه باش! ای مردم! پروردگار شما یکی، و پدر شما یکی است، همه اولاد آدمید و آدم از خاک، همانا که بهترین شما پارساترین شماست، عرب را بر عجم برتریٔ نیست، مگر به پارسائی. آیا من پیغام خود را بشما رسانیدم؟ ای خدا گواه باش! امروز دین شما را کامل ساختم، و نعمت خود را بر شما پسنده کردم، و برای شما آئین اسلام را برگزیدم...."

ای مسلمان! ای تو حق را مؤتمن
ای امانت دار تهذیب کهن!
این بود درس حیاتت از نخست
ای زدستت کار دنیا شد درست
رهنما درس سعادت با تو داد
"سِر مرگ و زندگی بر ما گشاد"
باید این حبل المتین بودن بکف
تا نگردد حق یکدیگر تلف
میدهد تلقین راه برتری
میکند ما را به خویشی رهبری
نوع انسانرا به توحید و سداد
میدهد درس مساوات نژاد
پیش ما مقیاس فضل و امتیاز
نیکوئی، تقوای اسلامیست باز
این بود اس اساس زندگی
زندگی جزاین بود شرمندگی
در طریق ما ضعیف بینوا
هست همدوش حقوق اقویا
اعجمی را نیست فرقی با عرب
نیست کس را امتیاز بی سبب
مسلم آمد مرد حُر اندر جهان
کی فتد در بند و قید این و آن
روح مسلم چون شد آزاد از سبب
نیست ویرا امتیازی در حسب
فرق جنس احمر و سرخ و سیاه
می شمردر کیش اسلامی گناه
جز ره وحدت نپوید مرد حُر
مرد حُر را مرد دانا می شمر!
مرد حُر گوید بتو اسرار جان
درس حق از وی گرفتن میتوان
کیش وی تکمیل انسان میکند
نشو تن، ترزیق ایمان میکند
جان و تن را پرورد با همدگر
نیست تن را بر وجود جان ظفر
تن بود جانرا درین ره راحله
جان بود چون خواجهٔ این قافله
گر نباشد تن مطیع جان و دل
جان ما باشد اسیر آب و گل
جان چو شد در کشور تن پادشاه
میکند نظم رعایا و سپاه
تا بدان تسخیر اهریمن کند
آدمی را از شَرش ایمن کند

نوع آدم را صراط راستین
می نماید مرد مسلم اینچنین

در بیان منزلت جان و تن

و نگهداری اعتدال در بین آنها، وآفات وارده بر اسلام

جان و تن باشد بهمدیگر ممد — تن بود خادم، نباشد ضدوند
جان و تن مسؤول تقوی و سداد — حق چنین قانون پر سودی نهاد
هر دو را وعدو و عید خوب و بد — هر دو را روز جزائی میرسد
هر دو را نام "خلافت" حق نهاد — جان ز بالا، تن ز آب و خاک و باد
آن بود همچون ملایک پر صفا — این ز خاک تیره میگیرد بنا
این و آنرا هر دو با قدرت سرشت — تخم جانرا در کف خاکی بکشت
تا که خاک تیره و تارو نژند — گردد از انوار روحش[۱] ارجمند
مظهر نام "خلافت" در جهان — گردد این نوع شریف از فیض جان
مقصد تخلیق این جنس شریف — هست جانی روشنی با تن حریف
نی بود مقصد که جان فرد و یک — باشد انوار خلافت را محک
یا بود جسمی تهی از تاب جان — کم بها باشد همی تن بیروان
پس بود جان و تن ما چون اساس — آدمیت را دو عنصر می شناس
جان بی تن را ملک خواند بشر — جسم بی جانرا بهایم می شمر!

جان و تن باشد مراد آدمی
عنصرین این نژاد آدمی

ای مسلمان! ای ترا حق داد دل — دل بدست آور دگرها را بهل!
جان و تن را پرورش لازم شمار — ز اعتدال هر دو دل آگاه دار

[۱] و نفختُ فیه من روحی (الآیه).

جان بی تن را برد رهبانیت — تن چو بیجان شد شود حیوان صفت
آن بود "ویدانت" هندی بیگمان[1] — زادهٔ افکار یونانش بدان
وان دگر از "مادیت" دارد اساس[2] — ریشهٔ فکر "اپیکور"ش، شناس
قرن بستم از ره حیوان گری — ماده را بر جان ما سازد جری
ماده از وی خرم و سبز و جوان — چون همی کاهد ازو نورِ روان:
لا جرم تهذیب نو شد بی فروغ — پر دغا پر خدعه و مکر و دروغ

لیک دین ما ز راه اعتدال
هر دو را نشو و نما داند کمال:

لارهبانیةَ فی الاسلام

زین سبب رهبانیت را کیش ما — می نداند جادهٔ صدق و صفا
مر مسلمانرا دو کتف آهنین — لازم آمد همرهٔ نیروی دین:
گر بجان بودی اساس زندگی[3] — پس "اعدوا" را ضرورت کَی شدی
تیغ حیدر نامدی براز نیام — با عبادت با نماز و با صیام
نامدی امر جهاد و "جاهدوا"[4] — "فی سبیل اللّه" و امر "فاقتلوا"
چون چنین شد امر خلاق انام — لا جرم سیف خدا، شد از نیام

---

[1] دو عنصر مهم تصوف کنونی فلسفه ویدانت هند و نو فلاطونیت یونان است، که روح حقیقی اسلام را کشت و شیخ عطار در تذکره خود باین امر اشارت کرده "که بعد ازان طریقت به فلسفه کشید چنانکه معلوم هست" تذکرة الاولیا، ص ۲۰۷، ج ۲.

[2] اپیکور (۳۴۲-۲۷۱ ق.م) فیلسوف یونان، مؤسس مدرسهٔ طبیعی حظ و لذت که مادیت را نشو و نما میدهد.

[3] تلمیح به آیهٔ قرآنی واعد والهم ما استطعتم من قوه...

[4] و جاهدوا فی سبیل الله حق جهاده (الآیه).

تیغ مسلم در جهان پر آب و تاب
خوش همی رخشید همچون آفتاب

تاکه جان را آمد ازتن انفکاک
مرد مسلم شد گرفتار هلاک

جان بتن افسرد، و تن شد ناتوان
گشت آثار پریشانی عیان

یکطرف افکار "رهبان هنود"[1]
از تن ما قوه و نیرو ربود

از دگر سو فکر "افلاطون نو"[2]
ریخت بر ما انده شبخون نو

لا جرم شد روح ما زار و ذلیل
دل تهی از درد، و تن آمد علیل

رهنمای ما امام راه حق
وی گرفت از امی یثرب سبق

"مالک" آن ملاک ملک عقل و دین[3]
پیشوای صالح و مرد گزین

"ای صبا ای پیک دور افتادگان
اشک ما بر خاک پاک او رسان"

اینچنین فرمود آن دانای راز
شد چو دست فلسفه بر دین دراز

آن خدای صاحب قهر و جلال
زود میگیرد و خواهد شد سوال:

زان کسی، کامیخت دین با فلسفه
کرد بدعت را بآئین هم پله

زانکه عقل نارسای این بشر
کی تواند درک اسرار دگر

جز همان سریکه دین ما ازو
میدهد شرحی بطور بس نکو

کی شود کشاف سر کاینات
یا برآرد پرده از رمز حیات

---

[1] عنصر ویدانت فلسفه هند که در تصوف اسلامی آمیخت، و عزلت را آفرید، حضرت مجدد احمد فاروقی با این روح غیر اسلامی مجادله فرمود.

[2] فلسفه نو فلاطونیت که از مدرسه اسکندریه به اسلام آمیخت و عنصر مهم تصوف اعتزالی را تشکیل داد.

[3] گفتار حضرت امام مالک رض.

عـــقل انســـانی ندارد آن صـــلاح   تا کـــشـــاید این گـــره را با نجـــاح
لاجـــرم آن هـادی خـــیـــر الانام ﷺ   بر روانش باد از مـــا صـــد ســـلام
راه توحـیـد و عـدالت را کـشـود
لیک زنگ خلط و بدعت را زدود:

ترکتُ فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و سنتی
(الحدیث)

"بشما کتاب خدا و سنت خود را گذاشتم، اگر بآن چنگ زنید، هر آئینه گمراه نخواهید شد..."

بدعت آمـد چیـز نو جـز راه حق   راه حق را هـم ازو افـــتـــاد شق
فلســـفـــه بدعت بود در دین مـــا   زو هـلاک کـــیـش و هـم آئین مـــا
لا جـرم فـاروق رض اعظم مـرد دین   پـیـشـوای آن گـــروه صـــالحـــین
وقت فـتح مـصـر و فـتح ارض نیل   داد امـری اینچنین بی قـال و قـیل
تا بســوزد مـــخـــزن علم بشـــر   زانکه این دانش برد مـــا را به شـــر
فلسـفـه گـر داشـتـی روح نجـاح   کَی فـــتـــادی آدم از راه صـــلاح
چونکه این علم و کـتب دارد ضـرر   می نمـــاید راه پر چاهی دگـــر
نوع آدم را به طغـــیـــان خـــرد   بر ره کـــژی همـــانا می برد
دین مـــا را زین خـــرافـــات جـدید   می نبـاید کـرد بیـجـان و پلیـد
دین بود تلقـین و ایمـانرا مـحک   فلسـفـه باشـد رَهٔ تخـمـین و شک
آن بزاید شـــوق و امـــیـد و یقـین   این فــزاید وهـم وظن در ســـالکین
آن دهـد آرام جـــان و قلب و تـن   این فـــزاید انده تـخـمـــین وظن

آن فزاید عشق و احساس و امید　　این دهد ما را به بی دردی نوید
دین بود راهی که با صدق و یقین　　میتوان رفتن بران ره راستین
میتوان بر اصل دین و راه کیش　　نوع آدم را ترقی های بیش
زین سبب اسلاف دانای بصیر　　راد مردان غیور و هم خبیر
کیش خود را از خرافات سیاه　　می نمودندی چو جان خود نگاه
با اصول دین و قرآن کریم　　نوع انسانرا براه مستقیم:
رهنمائی پیشوائی کرده اند
دین حق را رونقی نو داده اند

لیک چون آرای اقوام دگر　　کرد کاخ دین ما زیر و زبر
عنصر فکر اجانب شد بلند　　ریشهٔ اسلامیت از بیخ کند
تیغ اعدایش بر آورده زپای　　کیش حق افتاد از نشو و نمای
"زنده قومی بود از تأویل مرد"[1]　　آتش او در درون او فسرد"
"ابن رشد" و "فخر رازی"، "بو علی"[2]　　"کندی" و "بو نصر" و "ابن مسکوی"
عاشق یونان و تاویل و کلام　　کار دین از منطق شان بی نظام
رفت قرآن از کف و دین شد نژند　　حکمت شان همچو زهر پرگزند
ظاهراً شیرین و عقل افروز و خوب　　باطناً دارای انواع کروب

[1] مطلب تاویلی است که حکماء در آیات و نصوص کردند مثلا ابن سینا در رساله (فی اثبات النبوات و تأویل رموزهم و امثالهم) ص ۱۲ نبوة را از نقطهٔ نظر نفسی و حکمی تحلیل کرده و کوشیده است که نصوص را تأویل و با نظریات فلسفی تطبیق دهد، درین افکار فارابی و دیگران هم با وی سهیم اند.

[2] ابن رشد: ابو الولید محمد بن احمد فیلسوف اندلس (۱۱۲۶-۱۱۹۸ ع) و امام فخرالدین رازی و بو علی سینای بلخی (۹۸۰-۱۰۳۶ ع) و یعقوب الکندی فیلسوف عرب و ابو نصر محمد بن طرخان الفارابی (۲۶۰-۳۳۹ هـ) و ابو علی ابن مسکویه فیلسوف مشهور پارسی.

رنگ دین از حکمت یونانیان — فاسد و تاریک و بیتاب و توان
لا جرم فاروق^رض^ اعظم مرد راد — از برای حفظ دین امری بداد:
تا زنند آتش بآثار عدو — زانکه مسلم حاجتی ای نیکخو:
می ندارد آنچنان اوهام را — تا نبازد کیش خود اسلام را
چونکه این کیش صلاح آمد قویم — هست راهی بس صحیح و مستقیم
پس ندارد چیز نو را احتیاج — عدل او گیرد ز این و آن خراج
دین اکمل بی نیاز از دیگران — دین ناقص ریزه خوار این و آن
دین اکمل عنصر بیگانه را — میکشد، تنها بود فرمانروا
زین سبب شاید بود این دین بری — از همه جز گفتهٔ پیغمبری
اصل محکم گفتهٔ پیغمبر است — غیر آن هر چیز نو مهلکتر است
پس مسلمانرا بدیگر کس نیاز — می نیفتد، گر بود مرگست و آز
جز رهٔ قال الله و قال الرسول — نیست ما را مورد عجز و قبول
مسلم و غیر الله آمد کفر و شرک — مسلم و غیر الله آمد گرد و چرک
مسلم و قرآن و عشق و سوز و ساز — کَی کند دستی بدیگرها دراز؟
مسلم و بطحا و عشقِ ارض پاک — توتیای چشم اوزان گرد و خاک
دل ز عشقش مایه دار هر سرور — هم ازو شد گرمی ما فی الصدور
هر نسیمش میرساند بوی دوست — کوچه هایش میرود تا کوی دوست
می برد ما را بآن نیکو سرای — کاندران لیلای ما را هست جای
ای صبا! ای قاصد دار حبیب! — اشکهای گرم من ریزد بجیب
قطرهٔ زین گوهر پر آب و تاب — وارسان بر درگه عالیجناب
من ندارم ارمغان دیگری — از فقیری می سزد برگ تری
اشک خونینی که دارم در بصر — می کنم اهدای آن پاکیزه در

در جناب پاک سردار سلف
"گر قبول افتد زهی عز و شرف"

می سرایم قصهٔ شیرین درد
"این سخن پایان ندارد باز گرد
باز گو از کیش و از دین رسول ﷺ
قصه ای از عشق آئین رسول ﷺ
تا مسلمان داشت عشق او بدل
قلب او بوده چراغ آب و گل
عشق وی سامان هر فتح و ظفر
پیروانش آدمی را راهبر
از ره عشق و خلوص اعتقاد
کامرانیها، فتوحات و مراد
جملگی از نور ایمان داشتند
رایت انسانیت افراشتند
شیوهٔ خود را ز خلط آن و این
جمله بودندی نگهدار متین
لاجرم دنیا ز نور دین شان
گشت روشن، از رهٔ و آئین شان؛
پر ز رحم و عدل و داد و عاطفه
مسلم آمد سرور این قافله
نوع انسانرا ره مردی نمود
زنگ حیوانی ز روی دل زدود
پس تو هم ای مسلم فرخ سلف!
شو پدر را صالح و نیکو خلف

"ای امانت دار تهذیب کهن
پشت پا بر مسلک آبا مزن"

جنگ فقر و سرما یداری قرن بیستم

و منزلت اسلام دران

در جـهـان آمـد چو آدم از عـدم — از عـدم بنهـاد در دنیـا قـدم
در جـهـان آب و گل با حـرص و آز — اوفـتـاده دست تسـخـیـرش دراز
هر کـرا شـد قـوت بازو فـزون — پیش رفـتـه در جـهـان چند و چون
ز آب و خاک و پول و املاک و عقار — ثروتی در دست هر یک بی شـمـار
دیگری در حـالت فـقـر و زبون — یا زدست فـاقـه آمـد واژگـون
آن یـکـی دارای انـواع نـعـم — واند گـر در فـاقـه و اندوه و غم
آن یکی در زندگـانی بینیـاز — واند گـر دست نیـاز او دراز
آن یکی مـزدور و چاکـر، رنجـبـر — رنج ازو، واندیگری گـیـرد ثمر
مـحنت ازوی، پول و ثروت از دگـر — آن بود بادار، و او شـد رنجـبـر
زحـمت از من، راحت از بادار من — ذره از من، مـهـر از سـردار من
زان من اندوه و جـان پر زرنـج — زان وی سیم و زر و یاقـوت و گنج
من نـدارم نـان و آرام و فـراغ — کلبـه ام تاریک و بی نور چراغ
وی نشـیند در قـصـور عـالیـه — من گـذارم عـمـر خـود در مـزبله
وی کند در کـاخ پر نعـمت حـیـات — زندگی را من شـمـارم چون مـمـات
وی بپـوشـد پر نیـان و هم حـریر — جسم من عریان و مـحـتـاج حصیر
قـوت من از قـوتِ خـون جگر — جـسم من از رنج سنگین پر ضـرر
وی ندارد کـار و عـمـری را به لهـو — مـیگذارد گـشـتـه در لذات مـحـو
من ندارم وقت شـادی و سـرور — جـان من بیتـاب و قلبم نا صـبـور

این بود ظلم سـتـمگر بر فـقـیـر
داد من ای دادگـر از وی بگیـر!

فقر و ثروت در جهان چون و چند　　ایچنین بیند ز همدیگر گزند
این بود افراط و تفریط بشر　　میکشاند نوع انسانرا به شر
آن یکی شاهنشه و سرمایدار　　واندگر را اشتراکی می شمار
هر دو اندر غصب ثروتها سهیم　　نیست این و آن صراط مستقیم
هر دو کاهد جان این بیچارگان　　آدمیت در خطر از این و آن
این برد ملیونر ما را بلند　　تا که تازد هر طرف بیچون و چند
آن کند یکتوده را فرمانروا　　دیگران را نیست حق اعتلا
هر دو استبداد و دور از عدل و حق　　هر دو را از آز و خونخواری سبق
فقر ز انها در نهیب بیم و ترس　　انده جان فقیران را مپرس
هر یکی در شیوهٔ خود مستبد　　گر چه آمد یکدیگر را ضد و ند
فرق استبداد جمع و فرد چیست؟　　این و آن کَی رهنمای زند گیست؟
تا نباشد بین هر دو اعتدال　　کَی برد ما را بشهراه کمال؟
تا غنی از راه اجبار ضمیر　　می نسازد همدم خود را فقیر
تا فقیرانرا ز ثروتهای شان　　می نباشد بهرهٔ خاصی عیان
کَی بیاید جنگ شانرا خاتمه　　کَی رسد تا منزل خود قافله؟
دین احمد ﷺ شهرهٔ صلح و سداد　　مشکلات زندگی بر ما کشاد
کرد ما را امر اعطای زکات　　تا فزاید رونق این کاینات
مقصدش توزیع ثروت در بشر　　تا رهاند نوع انسانرا ز شر

"لن تنالوا البرَّ حتی تنفقوا"
میدهد ما را پیام بس نکو

دین ما از اجتماع پول و زر　　هست در جیب تونگر پر حذر
لا جرم بخشد ز گنج اغنیا　　بهره ای را بر فقیر بینوا
هم بنام صدقه وبرّ و زکات　　میکشاید راه تسهیل حیات

تا رهد بیچاره از اندوه فقر | می نباشد در نیاز سرق و مکر
هم نباشد احتیاج ضرب و جنگ | تافتد بیچاره را حقی بچنگ
رهنمای ما شهنشاه امم ﷺ | خواجهٔ نوع بشر فخر عجم
اینچنین فرمود وقتی با معاذ [1] رض | بینوایانرا به لطف خود نواز
واستان از اغنیا و بعد ازین | میدهش با بینوایان حزین

تا شود اصلاح حال بینوا
این چنینش جان و نیرو می فزا

ای فقیر! ای مرد زار و رنجبر! | ایکه باشد پر ز اندوهت جگر
ای توئی سرمایه رامشق ستم | دل ز تیغ روزگارت شد قلم
دین فطرت باشدت راه نجات | میکشاید رمز صلح کاینات
میرهاند مر ترا از ظلم و جور | واکشا چشمی نگاهی کن بغور!
بهره ات معلوم و حقت آشکار | دین حق سازد ترا با اختیار
اغنیا مجبور بخشش بر تو اند | مر ترا باید همی برخی دهند
گر توانگر می نبخشد بر فقیر | میدهد وی را جزا حیِ قدیر
دین ما شد حامئ بیچارگان | بینوا را پروراند آن چنان:
تا نخواهد حق خود از اغنیا | هر غنی از ترس عقبی و جزا:
خود بگیرد دست هر بیچاره ای | تا نماید بینوا را چاره ای
این بود اجبار قانون عرب | این صدا خیزد ز هامون عرب
این بود درس مساوات حیات | دین ما شد رهنمای کاینات

---

[1] اشارتست بآنکه وقتی حضرت رسول اکرم ﷺ حضرت معاذ بن جبل را برای عاملی زکاة به یمن فرستاد او را چنین گفت: خُذ من اغنیا ئهم ورد فی فقرا ئهم که از همین قول فلسفهٔ عمیق زکاة ظاهر است.

می ستاند از غنی پولیکه تا: زو نماید چارهٔ هر بینوا
تا نیفتد ثروت اندر جیب خاص می نباید گنج سازد ناسپاس
این بود شهراه کار اعتدال
بینوایان را ازو روشن مآل

عقل و عشق

عقل من! ای همدم والا نژاد ... ما در ایام همچون تو نژاد
ای ز تو بست و کشاد کاینات ... هم توئی حلاّلِ جمله مشکلات
ابن آدم را تو دادی اعتلاء ... ای توئی اعطای خاص کبریاء
کلبۀ اغریق از تو پر نشاط ... از تو آمد علم ما را انبساط
رنگ و بوی کاینات از دست تو ... آب و تاب ما بود از بسط تو
ای توئی خلاق علم و فلسفه ... از تو آمد آبروی قافله
رهنمای فکر افلاطون توئی! ... در جهان بر تری قانون توئی!
ای خرد! ای عقل دور اندیش من! ... با تو دارم گفتگو یکدو سخن
گر توئی حَلاّل هر رمز نهان ... پس چرا در شک فگندی همرهان؟
آن یکی از دست تو دارد انین ... با کمال درد وانده اینچنین:
"نهایة اقدام العقولِ عقال ... و اکثر سعی العالمین ضلال
و لم نستفد من بحثنا طول عمرنا ... سوی ان جمعنا فیه قیلِ و قال"
(امام رازی)

گر نه ای عقل آدم نارسا ... پس چرا نالد ز دستت اصفیا
هر کسی از تو گریزد سوی عشق ... می نهد گامی درون کوی عشق
تا ز جنجال حوادث وارهد ... خویش را در دامن عشق افگند
کوی عشق آمد مدار هر سکون ... میرهاند جان ما از چند و چون
لاجرم هر صاحب عقل و خرد ... از ره اجبار، سویش می پرد
تا شود حاصل ورا آرام جان ... وارهد از دام هر وهم و گمان
پیر رومی مرشد روشن نهاد ... بر روان او خدا رحمت کناد

آنکه داند سِر وصل و هجر دوست
نَی نواز کوی لیلای نکوست
می سراید قصهٔ اسرار حق
عقل ما را میبرد در بارحق
میرود در مأمن عشق و جنون
تا بنای عقل سازد واژگون

"آزمودم عقل دور اندیش را
بعد ازین دیوانه سازم خویش را
هست دیوانه که دیوانه نشد
این عسس را دید و در خانه نشد"

(رومی)

عقل ما مرغی بود بس تیز پر
می پرد هر سو بسعی بیشتر
او همی خواهد که در جو هوا
واکشاید بال و پر اندر فضا
هر طرف پرواز آزادی کند
پردهٔ اسرار مخفی بر درد
می نفهمد لیک، سرِ زندگی
می نیابد راه این رمز خفی
بال تحقیقش همی سوزد چنان:
می نیاید در مشامش بوی آن
ز ابتدای آفرینش تا کنون
عقل نامد آدمی را رهنمون
کام وی از کشف اسرار وجود
می نشد شیرین و نی کاری نمود
لاجرم دانشوران پر خرد
دست اندر دامن عقلی نزد
هر کسی زین دار پر شور و خطر
رخت رحلت بسته بر سوی دگر
در سرای عشق پر ذوق و سرور
می گریزد زان جهان پر شرور
تا شود فارغ ز اوهام و شکوک
مضطرب را میدهد عیش ملوک
میدهد تسکین قلب نامراد
پس جنون عشق ما جاوید باد
گر نبودی در جهان عشق و جنون
کَی رسیدی قلب آدم را سکون
کَی شدی فارغ ز اوهام و خیال
کَی رهیدی از کژیهای وبال

اضطراب روح رازی را ببـــین[1] آن سکون و نَی نوازی را ببـــین!
آن ز دست عـقل آمـد مـضطرب اوفــتـــاده از خـــرد اندر تعب
واند گر از راه عشق و جذب و شوق غرق مستی و سرور و حظ و ذوق
دست وی در دامن پیـــر جنون تا کــشــد وی را ز اوهام و ظنون:
مـیکند سـیـر گلسـتـان جنان می برد عـشـقش فـر از آسـمـان
دل تپـد از ظلمت عـقل و خـرد عــشق وی را روشنی ها مـیدهد
دست مـا و دامن عـشق و جنون تا رهاند روح مـــا از چند و چون

"هیچ قـومی زیر چرخ لاجـورد
بی جنون ذو فنون کـــاری نکرد"

(اقبال)

"مرحبا ای عشق خوش سودای ما" آگــه از مـاضی و از فــردای مـا
مــرحــبــا ای مــرهم زخم جگر! ای طبـیب جـان و تن، ای دادگـر!
ای توئی آرام جـان مـضطرب همـــدم اندوه و رنجی هم طرب
قـلب آدم را زتـو آرامـــــشی مــیدهی نور و سکون و جنبـشی
اوســـتـــاد علم آدم بوده ای! "گـر فـزون گـردد تواش افـزوده ای!"
مرحـبا ای عـشق پر شـور و جنون! نور قلب مـا ز مـهـر تو فـزون
ای توئی ســرمـــایهٔ هر بینوا بینوایانرا همـی بخـــشی نوا!
آب و تــاب فـطـرت آدم تـوئـی! زخم مـــا را داروی مـــرهم توئی!

رنج مـــا را التـيـــام درد ده!
شـعلهٔ ســوز تپش پرورد ده!

---

[1] در مصراع دوم اشارتست به مولانای روم، و بشنو از نی چون حکایت میکند

قلب مسلم تا ز نورت شد بری | بر زمین آمد زعرش برتری
تا که دامان تواش رفته ز دست | رونق بازار مجد او شکست
تیغ خالد(رض) را ز تو آبی و تاب | ای شب یلدای ما را آفتاب
لذت بانگ بلال(رض) از نغمه ات | مهر ما را روشنی از شعله ات!
گر نمائی چهر روشن را چو خور | می بری ما را بدنیای دگر!
شورش شوریدگان ازگرمیت! | جنبش افسردگان از گرمیت!
مردگانرا میدهی جانی ز نو | درد مندان را تو درمانی زنو
پیکر افسرده را بخشی شرر | تیغ ما را میدهی آبی دگر
مرحبا ای عشق وای شور و جنون! | مرحبا ای درد، وای سوز درون!

باز ما را ده ز نو، دردی و سوز
جان ما را از تب و تابت فروز!

باز ده ما را ز نو، سوز عمر(رض) | آنکه می نازد به وی قلب و جگر
برفروز از خاطر ما آتشی | سوز وسازی بخش وشوری جنبشی
باز یک عطار و رومی را فرست | صاحب دردِ درونی را فرست!
تا نوازد داستان سوز و ساز | از نوای نی نوازی، می نواز!
خون ما را گرمئ جوشی بده! | واکشا از مشکل ما این گره!
قلب پر سوزی و پر درد آفرین | ملتِ دل زندهٔ مرد آفرین!
یک جنون، یک شورش پر های و هوی | باز افگَن در جهان و بام و کوی
وارهان ما را از شبخون خرد | جان ما را ساز مجنون خرد

عشق من ای منبع آرام دل!
باز ما را میرهان از آب و گل

حکایت

آن سیاح فرنگی که در بین وحشیان مجله را میخواند

جیمز آن دانشور قرن فنون — صاحب تدقیق و تحقیق فزون
او همی گوید که سیاح فرنگ — کرد بین وحشیان چندی درنگ
آن سیاهانیکه در دنیای نو[1] — خالی از تهذیب و دانشهای نو
با کمال وحشت و جهل و ضلال — میگذارد عمر خود را در وبال
در میان مردم وحشی صفت — او همی دیدی کتاب معرفت
پیش چشم وی همی بودی کتاب — می نشستی در شعاع آفتاب
ابلهی زان وحشیان بی خرد — مدتی می دید مردِ با خرد
او چه میدانست کاین مرد عجیب — از کتاب و دیدنش دارد نصیب
او چه میدانست علم و معرفت؟ — دور باشد جان ابله زین صفت
او چه میدانست تحریر و نوشت — زانکه بودی آدم وحشت سرشت
روح وحشی از کتاب و از قلم — از علوم و دانش و فن امم
می نباشد آشنا از این و آن — می شمارد لهو و باطل بیگمان
تا نداند ابلهی حرف و قلم — کَی گذارد در شناسائی قدم
او شناسد آب و خاک و دشت و راغ — از کتاب و دانشش باشد فراغ
روح او آگه نباشد از بهی — او چه داند ماجرای فرهی؟
می نه بیند چشم او جز خاک و گل — کَی سراید نغمه ای از سوز دل
دل درون سینه اش تارو نژند — در میان آب و گل افتاده بند
نی نصیبش دانش و علم و فنون — جان وی در تیرگی ها واژگون

[1] دنیای نو: امریکا.

همچو حیوانی بود وی را حیات — حق دهد ما را ز حال او نجات
می پرستد چوب جنگل، سنگِ کوه — دارد اوضاع عجیبی این گروه
بی نصیب از فیض نطق آدمی — در وجود او بهیمیت قوی
فرق آدم با بهایم نطق اوست — آدمی را شیوهٔ نطق نکوست
گر نبودی نطق، کی آدم شدی — کَی بدربار خدا محرم شدی؟

ریخت نور لم یزل بر مشت خاک
"علم اسماء" برد ما را از مغاک

باز گردم سوی مطلب ای عزیز! — ایکه داری قلب و جان با تمیز
قصهٔ وحشی بتو گویم دگر — داستانی همچو قند و نیشکر
پیش آن سیاح چون دیدی کتاب — لا جرم آن ابله وحشت مآب
در میان همرهان خود سرود — قصهٔ مرد و کتابش را نمود
گفت گویم با شما ای همرهان! — چیز نو از مرد سیاحی چنان:
می نشیند در ضیای آفتاب — او همی بیند بسوی آن کتاب
می ندانم اندرین سِر دگر — جز فزود قوهٔ چشم و بصر
چشم او روشن ز نور این دوا — مردمانش گیرد از وی هم ضیاء
وه چه اکسیر و زهی کحل البصر — چشم وی را زو بود نوری دگر
چشم ما تاریک و تارو هم کدر — او بود بس تیز بین اندر نظر
ما چو کوریم او بود بینا، بصیر — ما چو طفل و او بود دانا و پیر
او بود دارای شمشیر و تفنگ — میرود در جنگ و شیر آرد بچنگ
ما ز بیم و ترس این نوع عجیب — در میان جنگل و کوهی غریب
وی کند بر مرز ما شاهنشهی — جیب او پر، کیسهٔ ما شد تهی
او خورد اینجا چه الوان نعم — ما ندیدیم اندکی زان بیش و کم
این همه اسرار آن دیدن بود — از کتابی چشم پروردن بود

گر شود ما را ازین نعمت نصیب — کَی بمانیم اینچنین خوار و غریب
چشم ما روشن شود گر، زین دوا — میرساند ما ببام اعتلا
لا جرم ای همرهان، ای دوستان! — ای عزیزان همدمان مهربان!

باید این اکسیر آوردن بکف
تیر امیدی فگندن بر هدف

روز دیگر چون بر آمد آفتاب — مرد سیاحی بیامد با کتاب
یکطرف بنشست و دفتر را کشود — مدتی شد بر کتابش سر فرود
نا گهان آن وحشیان پر خطر — با هیا هوی هجوم از بام و در
آمدند از بهر یغمائ کتاب — هر کسی را یکورق شد دستیاب
هر یکی میدید سوی آن ورق — زانکه آن وحشی چنین دادی سبق
تا شود افزون ورا نور بصر — هر یکی سوی ورق کردی نظر
هر ورق شد پاره پاره ارمغان — تا فزاید نور چشم دوستان
بعد ازان گر وحشیٔ ایرا ازرمد — اندکی تکلیف و آسیبی رسد
پارهای کاغذی مالد به عین — تا رهد از رنج و درد و عیب و شین
این بود یک جلوه ای از وهم و ظن — نی حقیقت را بظن باشد وطن[1]
حق دگر اوهام و ظن باشد دگر — کَی بنور حق رساند ظن، بشر
تن چو وحشی، جان بود مرد بصیر — آگه و بینا و دانا و خبیر
می نداند وحشیٔ سِر کتاب — کورکَی داند شعاع آفتاب
کَی رسد فکرش بسر علم و فن — کَی رهد از اندهِ تخمین و ظن؟
ماده باشد تار و تاریک و کثیف — می پرستد ماده را مردِ سخیف
ماده کَی داند فروغ جان و روح — مایهٔ کام و ظفر، سِر فتوح

[1] وان الظن لا یغنی عن الحق شیئا (الآیه).

جان ما آگه ز ذوق عشق حق — از کتاب عشق وی گیرد سبق
طفل ما در مکتب اسرار جان — ز ابجد عشقش سبق خواند، چنان:
تا بداند راه کشف نور وی — پر فروزد ماده اش از نور وی
ماده باشد موجد وهم و ضلال — نور جانش میرساند تا کمال
ذره باشد ماده و جانش چو خور — ذره ها را پرورد مهری دگر
مهر جان از نور یزدان روشن است — بر جهان آب و گل نور افگن است
مادهٔ تاریک را باشد ضیاء — از شعاع نور مهر کبریاء
گر نبودی تابش انوار جان — مادهٔ تاریک کَی گشتی چنان
کَی شدی دانای اسرار علوم — منبع انوار آثار علوم
تاج فخرش "علم الاسما" بود[1] — از خلافت منصبش اعلا بود
نور جانش می برد تا کوی دوست — تازگی بخشد ورا از بوی دوست
گر نباشد نور جانش راهبر — کَی رهد این ماده از چنگ خطر
این درد آن، همچو حیوان نژند — آدمیت را رسد از وی گزند
همچو آن وحشی نداند سِر خط — سِر کاغذ را می شمارد این نمط:
تا شود افزون ورا نور بصر — نور چشمش بر فزاید در نظر
سِر خط را می شمر چون سِر جان — مادهٔ وحشی چه داند اصل آن؟
ما چو وحشی، روح ما از ما بلند — فارغ از دنیای پر شور و گزند
او برد ما را به اوج آسمان — ما به بند ماده افتاده چنان:
کز رهِ وحشت ز فرط ابلهی — می نباشد هیچ ما را آگهی:
از عروج جان و سِر ارتقا — از بهشت دلکشای جان فزا
می تپد دلهای ما در شوق آن — تا بپرد بر فراز آسمان
اندران دربار و عرش کبریا — بشنود از هاتف غیبی صدا:

---

[1] و علم الآدم الاسماء کلها (الآیه).

"السلامُ فا دخلواها خالدین" قطره باشد وصل دریا اینچنین
جان ما اندر جهان آب و خاک از المهای فراقش سینه چاک
او همی نالد بیاد آن وطن اوفتاده در جهان اهرمن
او همی گرید بشوق نَی ستان نیست بیهوده صدایش جانستان
می سراید نغمه های دلنشین از جهان جان صدا خیزد چنین:
"کز نیستان تامرا ببریده اند
از نفیرم مرد و زن نالیده اند"

همه مائیم و دیگر هیچ!

منزلت بلند آدمی

من که باشم گوی ای دانا بمن! — فاش گو اسرار جان ما بمن!
از کجایم، از کجا آیم بخاک؟ — از چه دنیا اوفتادم در مغاک؟
از چه گشتم خسته و زار و زبون — می تپم چون بسملی در موج خون
آمدم در قید دنیا از بهشت — از حرم در بند این دیر و کنشت
راحت و آرام دل دادم ز دست — اینچنین پیمانهٔ شوقم شکست
تا به بند آب و گل افتاده ام — همدم اندوه و یار ناله ام!
پا نهادم در جهان چون و چند — تیرگی دیدم ز اندوه و گزند
لیک دارم خلعت "احسن" ببر — با شدم تاج خلافت زیب سر
این جهان و آن جهان باشد زمن — از برای من بود دورِ زمن
این عناصر این زمین و آسمان — این فضا و کوه و دشت و ارغوان
از برای من بود، ای همرهان! — کاینات و ارض و هم نارو جنان

"باده در جوشش گدای جوش ماست
چرخ در گردش اسیر هوش ماست
باده از ما مست شد، نی ما ازو
قالب از ما هست شد، نی ما ازو"

(رومی)

من نهادم علم و حکمت را اساس — اهرمن از من کند بیم و هراس
من شدم خلاقِ انواع فنون — خانهٔ وحشت شد از من واژگون
پر کشودم در جهان اعتلاء — طی نمودم منزل هر ارتقاء

این فضای نیلگون و خاک و آب — آسمان و اختران و آفتاب
زیر فرمانم بیامد بحر و بر — این همه را زیر تسخیرم شمر!
می پرم اندر فضای لاجورد — کس چون من اندر جهان کاری نکرد
علم من آرد مرا فتح و ظفر — برتریها بخشدم، فن و هنر
بهر تعمیر جهان دستم نگر! — می فزاید رونق هر بحر و بر

فکر من معمار آئین حیات
عقل من آرد نوی در کائنات

من که باشم باز گوای فیلسوف! — ای تو ما را رهنمای با وقوف
از تو روشن راه دانش، گو بمن — شمه ای ز اسرار بزم و انجمن
می سرا مزمار اسرار وجود — تا کشائی عقده از کار وجود
پرده ای از کار پنهان بر فگن — واکشا اسرار جان و تن بمن
لیک دانم شمه ای از سِر جان [1] — می ندانی از نگاه امتحان
زانکه چشمت می نه بیند جز لباس — دانشت بر مادیت دارد اساس
ماده کَی داند رهِ معراج جان — اندران جا کَی پریدن میتوان؟
جز به اطمینان نفس راستین [2] — ره ندارد در بهشتش فاسقین
گر شود اصلاح نفست آدمی! — هم ازین ره عرش معنی را رسی!
رونقی گیرد ز عزمت کائنات — گر کنی بر جادهٔ همت ثبات
نوع انسانرا کشی از اضطراب — میدهی آئینه دل را تو تاب

[1] اشارتست به قل الروح من امر ربی و ما اوتیتم من العلم الا قلیلا. و در مصراع دوم مقصد علوم تجریبی و ساینسی است که بر شالوده تجربه و امتحان متکی است.

[2] یا ایتها النفس الطمئنة ارجعی الاربکِ راضیةً مرضیه فاد خلیِ فی عبادیِ و ادخلیِ جَنَّتیِ (الآیه).

این بشر را میکشی از شور و شر — کَی گراید نوع انسانی به شر
می شود اصلاح کار کاینات — این بود انجام پیکار حیات
میرسد آدم بمعراج کمال — می شود روشن ورا روز مآل
میفزاید رونق ارض کهن — از رهِ نشو و نمای جان و تن
خرمی گیرد ز تو باغ حیات — سبز گردد ریشهٔ این کاینات
گم شود فکر نزاع و کشُت و خون — اهرمن گردد ز حسرت سرنگون
شاخ سرسبز اخوت گل دهد — گر نسیم آدمیت پس وزد

دست ما سازد جهان را گلستان
اینچنین گر پرورش یابد روان

بیان اینکه در اسلام دین از سیاست منفک نیست

بشنو از من قصهٔ مجد کهن   میرسانش هم بگوش انجمن
گویمت رمزِ عروج دین تو   وانمایم پرتوِ آئین تو
ای مسلمان! ایکه داری خون گرم   بر عدو باشی "اشد" بر دوست نرم[1]
ای توئی خلاّق تهذیب امم   نام تو بر صفحهٔ خوبی رقم
تو بدنیا داده ای پیغام حق   از دبستانت تمدن یکسبق
ارمغان صلح و حق آورده ای!   آدمی را برتریها داده ای!
ذره ها از شعله ات روشن چو خور   کهنه گیتی را زتو زیبی دگر
تا که درس مصطفی کردی ز بر   وا رهیدی از کژی هم از ضرر
امتیازات امم دادی بباد   شست تو هر عقدهٔ مشکل کشاد
از بهاران مساواتت جهان   خرم و سر سبز همچون گلستان
تازه جان پیکر آدم توئی!   بیکسانرا ناصر و همدم توئی!
تا بذیل مصطفی چنگل زدی   از گلستانش بسیما گل زدی!
ای توئی مشاط چهر کاینات   از طرازت زیب رخسار حیات

نکته ای گویم بتو از سِر دین
تابناک و پاک چون درِ گزین

کیش ما از قید دیگر رستن است   فکر الا اللّه بدل پروردن است
مرد مسلم پیش غیراللّٰه جبین   می نساید گرچه بشگافد زمین

[1] تلمیح بمضمون آیهٔ شریفه اشداء علی الکفار رحماٌء بینهم.

امـتـیـاز بندگی دادش چو حق　　نام وی در خـواجگی شد سر ورق
عبد یزدان، خواجه و مخدوم شد　　سنگ خارا پیش عـزمش موم شد
تا کـه تاج بندگی بر سر نهاد　　قیصر و کسری به وی افسر نهاد
دست وی حَلال اِشکال وجود　　در ضمیرش شورش اصلاح و سود
کار وی اندر حیات این جهان　　باشد اصلاح خود و هم دیگران
دین وی را با سیاست نیست فرق　　می نهد تاج خلافت را بفرق
پادشاهانش چو زاهد خرقه پوش　　پاکزادو نرم خوی و سخت کوش
هر که دارد تاج شاهی را بسر　　وی بود دردین ودنیا راهبر
وی خطیب و رهنمای ملتش　　همنوا، همکار سِر و جلوتش
هم ز دستش کار دین و دل قوی　　مرسیاست را رسد زو داوری
در میان حرب و میدان نبرد　　دشمن از شمشیر وی جائی نبرد
از ره دین است جمله انتظام　　هم سیاست گیرد از این ره نظام
گر بود قانون ما "امُ الکتاب"　　می توان پی بردن راه صواب
در کتاب اللّه نشد از هم سوا　　حکمرانی ها ز کار دین ما
آنکه دارد علم و باشد راستین　　اندرون او فروزد از یقین
صاحب تقوی و ایمان قوی　　میتوان کردن چنین کس رهبری
پیشوا گشتن توان در راه دین　　آنکه باشد مالک علم و یقین
شرط این ره دودمان و نسل نیست　　در میان مسلمین این فصل نیست
آن سیه چرده که باشد متقی　　به زشخص ابیضی، اما شقی
آنکه دارد دودمان بس بلند　　گر زاعمالش رسد ما را گزند
نزد مومن نیست ویرا مرتبه　　گر چه باشد میر و صدر قافله
هر که دارد دانش دین و عمل　　میتوان بستن به وی چشم امل

"صاحب امر" او بود بی قال و قیل [1] — او بود مـرد مـسلمـانرا دلیل
نیست منفک منصب شاهی ز دین — هر کـه باشد در امـور دین مـتـین
او بود لایق به "امـر" مـسلمـین — رهنمـا و حـامی اسـرار دین
تا کـه بُد دانای دین مـا را امـام — دست مـا مـیداد دنیـا را نظام
چون یکی شه گشت و افسر بر نهاد — واند گر مـلا بسجـده سـر نهـاد
منصب دین و قـیـادت شـد جـدا — رشتـهٔ وحدت گسیخت از دست مـا
گـشت "سلطان" سـایه و ظل خـدا — لیک از قـرآن و دین اللّه جـدا
واند گر شد خرقه پوش و گوشه گیر — تیره جـان و مـبتـدع، نامش فـقـیـر
پشت پا نهـاد صـمـصـام جـهـاد — اندر اسـلام خـشت رهبـانی نهـاد
کـار دین گـردید مـخـتل از نفـاق — الفـراق! ای دین اسـلام الفـراق!
تو نه بخـشـیـدی سـریر و بارگـاه — هم نگفـتی تاج و تخت و پادشـاه
تو بمـا دادی اولی الامـر فـقـیـر — بار گاهش مسجد و تختش حصیر
تیغ فـقـرش از خـلافت آبدار — از دمش اعـدای دین گـردیده خـوار
از نیـام آمـد برون تیغ عـمـر[رض] — نور حق اندر دم او جلوه گـر
داد عـالم را ضـیـاء و آب و رنگ — نور حق را داد پهنا تا فـرنگ
گـر نبـودی سطوت فـقـر عـمـر[رض] — می نرفـتی ظلمت جـهـل از بشـر
لیک چون ملک غضوض آهیخت تیغ — آفـتـاب مـا بیـامـد زیر مـیغ

آن ضیاء ، آن روشنی باقی نماند
آن شراب، آن بزم و آن ساقی نماند

صاحب امر: اولوالامر.

در بیان آنکه مرد مسلمان باید همواره بت شکن باشد

در جهان رنگ و بو ای نیکمرد   مر مسلمانرا همی باید چه کرد؟
مرد مسلم اندرین کهنه سرای   حلقهٔ امر خدا دارد بپای
جز خدای واحد حی قدیم   آنکه جودش دایم و لطفش عمیم
می ندارد مرد مسلم پادشاه   امر حق باشد مسلمانرا پناه
تکیه گاه مرد حُر قول حقست   آنکه امرش نافذ و هم مطلقست
مصلح کل، امیٔ هاشم‌نسب ﷺ   رهنمای علم و اخلاق و ادب
داد انسانرا پیام عدل و داد   عقدهای مشکل ما را کشاد
کرد انسانرا رها از بندگی   او دریده بندهای بردگی
گفت مسلم را نمی باشد خدای   غیر ذات خالق هر دو سرای
می نباید سود پیش بت جبین   ای مسلمان عالم نو آفرین!
بت بود آن پیکر چوب و حجر   کو بود معبود اقوام بشر
یا بود آن کاهن دیر و کشیش   آکل سُحت و رباها و حشیش[1]
یا بود آن مالک ملک غضوض[2]   آنکه مردم داردش چشم فیوض:
خسرو و شاه و شهنشاه بشر   آنکه راند محمل ما را به شر
یا بود مَلاّک ارض و زور و پول   آنکه ساید جبهه پیشش بو الفضول
اینهمه اصنام باطل را همی   بشکند دست مسلمان قوی
مرد مسلم در جهان رنگ و بوی   هست راد و بت شکن، مردانه خوی

---

[1] سحت: آنچه خوردنش روا نباشد.

[2] تلمیح به حدیث الخلافة بعدی ثلاثون سنة و سیصیرُ بعده ملکا غضوضاً.

او نمی ساید بغیرالله جبین — از رخش تابد همی نور یقین
مرد مسلم کَی بود خسرو پرست؟ — طمطراقش قصر کسری را شکست
او جهانرا داد درس مهتری — راه و رسم داد و عدل و بهتری
بت شکن شد مرد مسلم، شه شکن — هادم طاغوت در سر و علن
زو نشد تعظیم شاه و شهریار — او برآورد از ملوکیت دمار
در جهان افراخت آن فرخ درفش — کش ندیده چشم این سقف بنفش
واژگون شد قصر بیداد و ستم — تا عرب آمد بامدادِ عجم
گر نبودی درس مسلم در جهان — می نماندی زندگی در امتان
مصر و ایران و خراسان و تخار — چین و سُغد و هند و توران و بخار[1]
این همه از مهر آن شاه عرب — یافت آزادی و اخلاق و ادب
ظلم و استبداد را از پا فگند — درس حق داد امۀ بس هوشمند

او بما آموخت آئین حیات
بر روانش صد درود و صد صلات

بر در شاهنشهان پر ستم — جبهه می سائید اقوام عجم
موبدان را بودِ دست استوار — راهبان اندر صوامع بیشمار
مردمان در پیش شاهان جبهه سا — شاه خود را می شمردی چون خدا
خون مردم دست موبد را نگار — کس نبود آزاده اندر روزگار
ناگهان از کوه بطحا شد بلند — قول فیصل، نعرۀ بس ارجمند
بردگان را چون رسد این ولوله — چشم هوش شان کشوده یکسره
بند اوهام و اسارت را گسیخت — خاک خواری بر سر شاهی ببیخت
برده را دادند گاه خسروی — در رواج مسلک آزادگی

---

[1] تخار: طخارستان. بخار: بخارا.

رخنه در کـاخ ملوکـیت فـتـاد بنده را ره ســوی آزادی کـشـاد
پرتو جـاوید حق شـد آشکار روشنی افـزود و هم نیـروی کـار
بانگ آزادی و خـیـر و الفلاح برد مـا را ره ســوی سلم و صلاح
دست و نیروی مـسلمـان روزِ کار بت شکن گـردید اندر روزگـار
قـدرت شـاهی ازو گـردید کم این بود ز اصنام مـاضی یک صنم
بعـد ازان آورد دست خـود فـراز موبد و کـاهن کـه بودی سر فـراز:
از نهـیب قـهـر او افـتـاد پست هم جـلال و فـرِ شـاهانرا شکست
بانگ آزادی ازو شـد بر جـهـان سـرنگون افـتـاد کـاخ سر کـشـان
گـفت انسـانرا بود عـز و شـرف زاگـهی، نز مـال و نز ارث سلف
آنکه باشـد از نژاد خـسـروان یا بود از دودهٔ شـاهنشـهـان
گر نباشـد هـمدم و همدرد و مرد خلـق یـزدان را ازو انـدوه و درد
اینچنین بیـدادگـر نامـرد دون بت بود، باید شـود او واژگـون
این تمـاثیل و بتـان سـرسـری[1] نیـست شـایان پرسـتش، اي اخی!
پس مـیاور پیش شـان سـر را فرود حق تعـالی رتبـه ات زانهـا فـزود
گر چه باشی عور و لخت و مستمند ای مـسلمـان! نیـستی خـوار و نژند
بـازوانـت پـر زنیـروئ زیـاد دستِ تو بس عـقـدهٔ مـشکل کـشـاد
خـیـزا و این اصنام را کن ریزه ریز در پناه عـرش آزادی گـریـز!
بر فـرازگـاه آزادی نشـین ای فـرومـانده! جـهـانی آفـرین!

این همـه بتـهـا شکستن مـیتـوان
پرده هـائ شـان دریدن مـیتـوان

[1] ماهذه التماثیلُ الّتی انتم لها عابدون (الآیه).

نگاهی بتاریخ اسلام و فتنهای وارده بران

مرد امی هادی خیر البشر — امتان را داد درس خیر و شر
اهرمن از قهر او واژون فتاد — راهِ بهبود امم را او کشاد
بعد ازو فرخنده بوبکر صدیق (رض) — هم عمر (رض) آمد با هدای طریق
فقر وشاهی را بهم آمیختند — لشکر صلح و صفا انگیختند
از مساوات و اُخُوت درس داد — آن عمر (رض) آن راد مرد نیکزاد
امتیازات نژاد و کیش و دین — جنگهای نسل و آئین و زمین
از میان جمع انسانی ربود — رنگهای کهنه را یکسر زدود
رنگِ واحد داد آدمزاد را — رونقی افزود عدل و داد را
پرتو نو زیر این چرخ کهن — گشت پیدا در میان انجمن
بندگانرا داد جنبش در جهان — کِش ندیده چشم نیلی آسمان
اسود و ابیض بهم شد هم پله — در نگاه میر و صدر قافله
شد برابر با عرب شخص بلال (رض) — تا که شد در حلقهٔ اهل کمال
تا درامد در میان اهل حق — داد او را امیٔ هادی سبق
بنده شد سر حلقهٔ آزادگان — بندگان را دَاد بانگ الامان

اینچنین نور خدا تابنده شد
بنده از وی از سِر نو زنده شد

ناگهان چرخ کهن شد فتنه ریز — طرح نو افگند و آئین ستیز
کرد پیدا کیش بیداد و ستم — آنکه زو شد خوار اقوام عجم
فتنه زائید از فراز چرخ دون — روح حریت ازان زار و زبون
آن خلافت آن نظام عدل و داد — از دمِ افسونگران از پا فتاد

گشت بر پا، شاهی و ظلم و ستم — آنکه بوده کیش شاهان عجم
از یزید آن شهریار پرفسون[1] — گشت بنیاد خلافت واژگون
طرح استبداد از نو تازه شد — در جهان ازو بلند آوازه شد
از حرم بر خاست بس مدهش خروش — آل پیغمبر ﷺ ازو شد تیره پوش
او نه تنها ریخت خون سبط پاک — زو نیامد عترت حیدر هلاک
او نه تنها کرد بر پاکان ستم — رفت بر آئین شاهان عجم
باز شاهی را فزود او دستگاه — شد فراوان فَرهٔ تاج و کلاه
او ز منبر شد بگاه خسروان[2] — دشنه یازیدی بخون این و آن

از یزید آن مرد ناپاک پلید
اینهمه پستی ز بهر ما رسید

فتنه ها زائید از چرخ برین — بر سریر آمد شهٔ منبر نشین
تیغ خون آلود او شد خونچکان — بر فراز تیره خاک این جهان
روح آزادی ازو شد ناله زن — زو شکسته رونق این انجمن
دست او مینا و جام ما شکست[3] — بر روانش باد آنچیزی که هست
منصب فقر و خلافت شد تبه — الفغان از ظلم این قوم سفه
خون سبطین رسول نامدار — شد سریر شاهی او را نگار
عرش حق لرزید و کیشش شد بدل — الامان از رای آن مرد دغل
بارگاه خسروی آراست و رفت — مسند استمگری آراست و رفت
بعد ازو رسم خلافت شد تباه — اهرمن شد چیره بر این بارگاه

---

[1] یزید ابن معاویه اول.

[2] فردوسی در شهنامه گفت: دریغا که این تخت منبر شود -برو نام بوبکر و عمر شود. یزید این آرزو را عملی ساخت.

[3] علیه ما علیه.

می نیامد باز یزدانی سروش
بامدادان تیره تر از تیره دوش
او شکوه فقر ما را در شکست
بر جهان آبرو یازید دست
کیش بوبکر[رض] و عمر[رض] را کرد خوار
فتنه ها گردید هر سو آشکار
هر کسی در فکر شاهی او فتاد
تاج شاهی نا کسی بر سر نهاد
زور و زر شد حاکم این قافله
ایدریغا، صد دریغا بر همه!

اشک حسرت ریزم و خون جگر
ای برادر آی! و درد من نگر!

ولا یزیدُ الظالمین الا تباراً (الآیه)

چیره شد بیداد و ظلم و هم ستم
اهرمن افزود، و مسلم گشت کم
هر طرف افزود شاهی را شکوه
صد دریغ بر رهنمای این گروه
پشت پا زد مسلک اجداد را
بر فزوده ظلم و استبداد را
آنچه می شایست نا شایسته شد
درب آزادی بهر سو بسته شد
شاه ما یازید بر بیچاره تیغ
آفتاب ما بیامد زیر میغ
ظالم آمد بر فراز تخت شه
او فراهم کرد بی پایان سپه
تاخت و تازی کرد بر گیتی چنان:
زو نماندی آبروی دیگران
آل سفاح و گروه روگران[1]
آل ناصر، دودهٔ سامانیان
همچنان آن شهریاران دگر
از بخار، و روم و ایران و تتر
طرح بوبکر[رض] و عمر[رض] برهم زدند
دست خود در شیوهٔ استم زدند

---

[1] آل سفاح: دودمان عباسی بغداد، روگران: آل صفار سیستان. آل ناصر: غزنویان محمودی که زادگان ناصرالدین سبکتکین بودند. سامانیان: شاهان بخارا.

شیوهٔ ظلم و ستم شد زنده باز　　ظالمان را شد فزون بیداد و آز
آزمند آمد فراز تخت و زد　　مسند عدل و خلافت با لگد
تازه تر شد شیوه های بتگری　　ای برادر بر مسلمان خون گری!
کشور عدل و مساوات و بهی　　تیره تر گردید و کم شد فرّهی
اندران خاکیکه ظلم آمد بکار　　میفزاید رنج و اندوه و تبار[1]
تیره شد روز غریبان از ستم　　هر طرف افزود واویل و ندم
ابن یوسف[2] ریخت خون یکجهان　　هر طرف برخاست بانگ الفغان
غیرت حق ناگهان آمد بجوش　　باز نامد در زمین فرخ سروش
از ختا انگیخت تا تاری سپه　　تا کشد از تیغ، این قوم سفه
هر یکی صد پاره از تیغ عدو[3]　　آفتاب شوکت شان شد فرو

نی بخارا ماند، نی بغداد و بلخ
بدر روشن تیره تر شد همچو سلخ

این بود فرجامْ بیداد و ستم　　میرساند مردمانرا تا عدم
نی ستمگر ماند و نی استمگری　　نی ستم کش ماند از خواری بری
شعلهٔ ظلم و ستم سوزد جهان　　زینهار ای همرهان.ای همرهان!
جور باشد مرده ریگ[4] اهرمن　　می نباید سوخت زین شعله وطن
از ستم گردید حال ما تباه　　آنچه آمد از ستمگر پادشاه

---

[1] تبار : هلاک.

[2] ابن یوسف: حجاج سفاک.

[3] پیش از خروج تاتاریان، مردم از ظلم شاهان آنقدر بجان رسیده بودند که این طور دعا میکردند و بالآخره مقبول گشت: ای خدای زمین و سیاره- پادشاهی فرست خونخواره - عدد مردمان زیاد کند - هر یکی را کند دو صد پاره!!

[4] مرده ریگ: میراث.

قــرنهــا ســوزیم اندر نار و دود　　هر نفس رنج و الم بر مــا فــزود
خــون مــا ریزد بســود آزمند　　آنکه گــویندش شــهنشــاه بلند
او بود در کــاخ خــود راحت گــزین　　مــا همی ســوزیم و می خــیزد انین
می شــود قــربان شــه آن رنجبــر　　کــو ندارد نــان و زاد ره ببــر
تن برهنه، گــرسنه، مــرد فــقــیــر　　جــان فــدا ســازد برای شــاه و پیــر[1]
ای فلک! بر هــم زن این طرح کــهین
تــا برامــد دست حق از آســتــین

[1] پیر: طبقهٔ روحانیون.

مواقف ثلاثۀ اسلامی

(۱) مساوات کامل

زیر چرخ نیلگون ای همرهان! — در میان حیص و بیص امتحان
قومها اندر نشیب و در فراز — آن یکی آمد، دگر بر گشت باز
سالها چرخ کهن بر گشت سخت — برد انسانرا براه پیشرفت
پرتو جاوید مهر علم و هوش — تافت بر گیتی ز سقف نیل پوش
از فراز گنبد چرخ برین — ریخت بر آدم فیوض علم و دین
در چراغ هوش و عقل آدمی — گشت روشن تیرگیهای زمی[1]
روح انسانی ز اهریمن رهید — یافت آنچیزی که ویرا می سزید
در اروپا ریخت طرح نو زبن — یافت انسان شمهٔ علم لدن
مهر نو تابید از اوج افق — چهره بر افروخت از نیلی تتق
شد بشر در راه دانش زود رَو — مشعل آزادگی افروخت نوَ
خواب افلاطن به تعبیری رسید[2] — در اسیران روح نو از سر دمید
در فرانسه شد بنایٔ انقلاب[3] — باز تابید از فلک آن آفتاب
شد بنایٔ بندگی از بن فرو — بانگ نو بر خاست اندر چارسو
گفت روسو،[4] راد مرد انقلاب — "انقلاب! ای انقلاب! ای انقلاب!
آدمی را نیست فرق و امتیاز — می نیاید مرد حُر دربندِ آز
زندگانی پیش اسپید و سیه — شد برابر در میان جامعه"

[1] زمی: مخفف زمین.
[2] مقصد جمهوریت افلاطون است.
[3] انقلاب کبیر فرانس.
[4] ژان ژاک روسو: یکی از علمای بزرگ فرانسه.

شد به بالا این صدا از اروپا — مر بشر را داد درس اعتلا
آنکه خوانندش همانا درس حق — بندگانرا داده آزادی سبق
لیک زیر گنبد چرخ کهن — در جهان رنگ و بو، ای نیک بن!
از مساوات اتم دارم نشان — در میان امت اعرابیان
آنکه آمد قرنها پیش از کنون — در میان نوع انسانی فزون
نی اروپا بود و نی علم جدید — لیک آزادی مسلمان آفرید
از میان دشت یثرب شد بلند — بانگ آزادی ز قوم هوشمند
داد مردم را نجات از بندگی
مر بشر را مژدهٔ فرخندگی!

حکایت

نمونهٔ مساوات کامل

با تو گویم قصه از حال سلف … آنکه بودش نقد داد و دل بکف
از عمر(رض) گویم بتو یکداستان … و ز مساوات زمان باستان
آن عمر(رض) آن راد مرد نیکزاد … کز نهیبش فرشاهی اوفتاد
بر فراز منبر آمد بهر پند … تا رهاند مردمانرا از گزند
بود شخصی در میان حاضران … گفت: پیش از پاسخ من گپ[1] مران
با تو دارم دعوئ دیروزه من … "ای خلیفه! سَر فراز انجمن!
شد برابر بخش مال مغتنم … نی فزوده بود برخ کس نه کم
تو گرفتی بُرد و کسوت همچو ما … شد مساوی حصهٔ ما و شما
من ببالایم همی چون از تو پست … پس چرا پیراهنت همچو منست؟
گر نبردی بهر خود از حق فزون … پس چرا پیراهنت شد راستگون؟
آنکه بالایش بود سر و سهی … وانکه قدِ وی بود در کوتهی:
لاجرم در پیرهن فرقی بود … کوتهی کَی مرد بالا را سزد؟
چون ببالائی همی از من بلند … بُرده ای بَرد یمن را هم دو چند!
ای خلیفه! ایکه هستی کد خدا … اینچنین کردار زیبد مرترا؟
کز حق دیگر بگیری خواسته … زان بپوشی پیرهن آراسته
مردمت باشند لوچ و عور و لخت … تو بپوشی پیرهن، ای دل کرخت!
آنکه دارد اینچنین کردار بد … مر خلافت را چنین کس کَی سزد؟
ما ترا دادیم امر خود بکف … تا روی بر راه نیکوئ سلف!

[1] گپ: سخن.

تو زما بردی، و بر خود ساختی! — این بود آئین داد و آشتی؟
این بود اندر خورت ای مرد راد؟ — دست ما در دامن تو اوفتاد
همچنان داریم اندر روز داد؟[1] — گفتگوها با تو، ای فرخ نژاد!
تو نبودی مرد بیداد و ستم — رونق جور و ستم شد از تو کم

"ای توئی ما را پنه روز نبرد
بر ره بیدادیان اکنون مگرد!"

چون شنید آن مرد حق این گفتگو — لحظه ای شد سر بجیب او فرو
گر چه وی را بود نیروی فزون — از شکوهش دشمن دین واژگون
لیک او را رنج نامد زان سخن — چونکه حق را بود در گفتارش بُن
می نرنجد مرد حق از قول راست — این عمل مر مردمانرا کیمیاست
چون بود آزادی قول و امل — مؤمنانرا شیوهٔ کار و عمل
کس نمی بندد زبان از گفت حق — این بود آزادگانرا یک سبق
می نیاشفتی عمر رض زین گفتگوی — هر کسی گفتی مرادش پیش اوی
چون شنید از مرد حقجو این کلام — سر فرا آورد، گفتا ای انام!
"من نباشم غاصب حق دگر — نیستم استمگر و بیدادگر
من همانا ساختم این پیرهن — از حق خود، و زحق آن پورمن
گفت ای پورم! بیا و گوی راست — این حقیقت را درستی تا کجاست؟
از تو نگرفتم برای خویش رخت؟[2] — باز گو این قصه را ای نیکبخت!
تا شود روشن حقیقت بر انام — تا روان من بیاساید مدام
من نمیخواهم بمردم کاستی — شیوهٔ من نیست جز از راستی

[1] روز داد: یوم الدین.
[2] رخت: کسوت.

بهر خود از کس نمی خواهم فزون   الحذر از ظلم و ازجور و فسون!
من بودم فردی ز افراد شما   هادئ کل بود ما را رهنما
کَی فزایم حصهٔ خود از دگر   این بود کردار مرد دادگر؟
من نمی خواهم که حق مستمند   در جهان پامال گردد از گزند
من همی آنم که بودم پیش ازین   فارق بطلان و حق اندر زمین
من همی دادم با هریمن شکست   کَی چنین شیوه بمن اندر خورست!
این و آن اندر نگاه من یک است   امتیاز خویشتن بی مدرک است
الامان از امتیازات دگر
جز رهٔ تقوا و خیر بوم و بر

(۲) آزادی گفتار

عصر نو دارد اداهای شگرف   شیوها و ارمغانهای شگرف
نوع انسانرا دهد آزادگی   بنده را بخشد فرِ فرخندگی
گفت استاد اداهایٔ نوین   عصر نو را داد درس بهترین
"هر کس آزادست در گفتار خویش   میتواند گفت از پندار خویش"
در جهان افرشتهٔ آزادگی   میزند بانگی بآواز قوی:
"کای اسیران! بندها را بگسلید!   جنبشی در عصر آزادی کنید!
تابکی باشد زبان تان گنگ و لال؟   تا بکَی باشد جهان بی رنگ و خال؟
تابکی در قعر چاه ذل و اِسر؟   یوسف تان دور از بازار مصر؟
تا بکی اندر غلامی زیستن؟
"فادخلوا فی ارض جناتِ عدن!"

این ندا نو نیست ای دانشوران   بارها آنرا نیوشیده جهان
از عرب شد این صدا ز اول بلند   زانِ ما این گوهر بس ارجمند
مرد مسلم در جهان خاک و آب   این گهر را داد نیکو آب و تاب
هر کسی گفتی بآزادی سخن   نغز گفتارش بُدی درِ عدن
بر سر منبر بگفتی پاک و صاف   آنچه دیدی ناروا و نامعاف

نی ز کس بیمی نه ترسی داشتی
چونکه حق را قول خود پنداشتی

حکایت

باز گویم قصهٔ عهد کهن تا فزاید رونق این انجمن
بود عهد کامرانی در جهان وه چه نیکو عصر و چه فرخ زمان!
بود حق گفتگو فهمنده را هم ز آزادی نصیبی برده را
چون بیامد نوبت فاروق راد مر خلافت را ازو نو شد مراد
بر فراز منبر آمد راد مرد لب کشود و اینچنین گوهر شمرد:
"کای گروه مردم نیکو نژاد بر روانتان آفرین یزدان کناد!
مر مرا دادید امر خود بکف تا روم بر راه و آئین سلف
من همی کوشم بتائید خدای تا که باشم مر شما را رهنمای
لیک دارم از شما این آرزوی گر بگردانم ز حق روئی بسوی
پس شما را هست، ای قوم نجیب! تا بمن گوئید بی شرم و شکیب
مر مرا از گمرهی آگه کنید! فکر من ای قوم عندالله کنید!
گر روم بر راه کج از راه راست رهنمائی قوم من! کار شماست!
بنده نبود بی خطر بی زیغ و سهو ره نمودن مر شما را، سوی صحو"
گفت فاروق معظم این سخن پربها چون گوهر و درِ عدن
از میان آن گروه حق پرست آنکه ظالم از دم تیغش نرست
قد علم فرمود شخص راستین مر عمر را داد آوازی چنین:
" ای عمر! گر بوده ای بر راه راست خاک پایت چشم ما را توتیاست
ور شوی دور از صراط مستقیم یا کنی میلِ از ره عقل سلیم
دشنهٔ تیزم که مرگ دشمن است آخته اندر پیِ اهریمن است
مر ترا ره سوی حق خواهد نمود گر چه باشد فرِ تو از حد فزود

می نه پنداری تو ای سـالار مـا! گـر زتو بینم فـعل ناسـزا
بر لبـان مـا نیـاید خـامـشی گـر به تیغ تیـز خـود مـا را کـشی!"
قـوم حُـر دارد چنین کـردار نیک
قـول مـحکم، شیـوهٔ گـفتـار نیک

(۳) جمهوریت و دیکتاتوریٔ فقر

سـالهـا نوع بشـر زار و زبون بود از بیـداد شـاهان واژگـون
می نه بُد راهی کـه آرامـد بشـر اهرمن می برد انسـانرا به شـر
می نه بودی بهـتـری و راسـتی بود انسـانرا همـانا کـاسـتی
روز روشن آدمی را تیـره شـد روشنی هایٔ عـدالت خـیـره شـد
از جـهـان ناپیـد شـد روشن چراغ کس ندید از مـعـدلت فـرخ سـراغ
ریخت طرح فکر جـمـهـوری بشـر گـشت افـلاطن جـهـانرا راهبـر
در کـتـاب خـود حکیم نکتـه بین داد مـا را شرح جـمـهوری مـبین
قـرن بسـتـم آدمی را داد دست تا ازو بازوی جـبـاران شکست
بهـتـرین طرز حکومت را گـزید آنچـه انسـانرا همـانا می سـزید
هر کـسـی را داد حق انتـخـاب تا شـود جـمـهـور مـردم بهـره یاب
می نبـاشـد یک نفـر فـرمـانروا بر رقـاب مـردم و خلق خـدا
لیک آمـد در جـهـان دانشـوری "مـارکس" نامی داهیٔ نام آوری
گـفت این عـالم کـه باید رنجـبـر خود بکف گیرد زمام خیر و شر
جـبـهـه سـازد بر خـلاف بورژوا کـارگـر باشـد جـهـان را پیشـوا
حـزب کـار آید فـراهـم در جـهـان بر کـشـاید پرده از رازِ نهـان
پرچم حکمش براید بر بشـر می نباشـد در جـهـان جز کـارگـر

آنکه خون رنجبر چو شد همی — آنکه راند حکم خود بر آدمی
خود فرود آید به پائین کد خدای — می نباشد فرق این و آن بجای
بعد ازو شد بخردی انگلز نام — داد پیغام مساوات انام
تا که آمد نوبت کار لنین — بود شخص رنجبر مرد گزین
کرد تعبیرات خواب باستان — رنجبر گردید حاکم بر جهان
شد جهانرا رنجکش فرمانروا
او فرو افگند کاخ بورژوا

گر چه جمهوری بود فکر متین — لیک طرح کار گر را هم ببین!
مر بشر را اندرین دارِ سپنج — داد حق امتیازِ دسترنج
گفت باید فقر دکتاتور خلق — تا شود روشن شب دیجور خلق
گر شود بر دیگران حاکم فقیر — میتوان رستن ز جور شاه و میر
گر شود روشن چراغ رنج و کار — میتوان کردن سعادت را شکار
کار گر گردد بگیتی سر بلند — وارهد از رنج و اندوه و گزند
کاخ ثروتمند گردد سر نگون — رخت بندد از جهان کذب و فسون
این بود اندر جهان طرح نوین — کِش همی دانند کار بهترین
لیک پیش اندر جهان دیر و زود — رونق فقر از مسلمانی فزود
فقر نیکو مر مسلمانراست تاج — گر چه از شاهان ستاند او خراج
اینچنین فرمود سالار رسل — هادئ ما رهنمای جز و کل:
"دز جهان از فقر دارم افتخار" — این بود آئین ما در حین کار
در جهان درویش مرُ، درویش زی — نیک پندار و نکو اندیش زی!
فقر باشد افتخار مرد حرُ — این بود نیکو شعار مرد حرُ
چیست درویشی؟ز خود وارستن است — فکر مردم را بدل پروردن است
نیست درویشی، مگر وارستگی است — این مقامی از مقامات نبی است

مـرد حـرُ باشـد فـقـیـر ژنده پوش
مـغـز او بیدار و بازو سـخت کـوش

سـر بلند و درد مند جـذب و شـوق
دل پـــر از درد و روان دارای ذوق

در مــقــام بی نیــازی با نیــاز
روح او رقـصنده از صـوت حـجـاز

جـــان او پروردهٔ عـــشق و جنون
راســتــیــهـا را بود او رهنمـون

ســر فــرو نارد به جــور زورمند
می پذیرد راســتی بی چون و چند

پیش حق تابع بود بی قـیل و قـال
لیک نپــذیُرفت کـــژی و وبال

گــرچه دارد شـوکت وفــرو شکوه
لیک باشــد ژنده پوش اندر گــروه

باطن او شـــد بحق آراســتــه
ظاهر او بی نیــاز از خــواســتــه

نزد او ارزش نـدارد ســـیم و زر
مــیــتــراود رود او صــوت دگــر

حلیـــهٔ او دردِ دل ســوز درون
آشنای فـــقـــر و اســرار جنون

از خــرد آگـــاه کنه چون و چند
و ز جـنـون دارای قـلـب دردمـنـد

گــرچه باشــد واقف سِــر مــواد
فکر او اســرار گــیـتی را کـشـاد

لیک تنهـــا نیـــست پابند خـــرد
جــان او ســوز درونی می خــرد

یک تپش یک شــور و غـوغـا دردلش
مـــهــر انســانی همـــانا دردلش

آشنای شـــیـــوهٔ نیک حـــیـــات
جنبش آرد صــوت او در کـــاینات

مــرد درویشی کـــه دارد فکر حُــر
قلب او از مـــهــر انســانیــست پر

جــان او وارســتــه، بازویش قــوی
آشنایٔ کـــاینــات مـــعنوی

دشنه اش یازد همـــانا بر عـــدو[1]
لیک مـر همکیش خود را سـر فـرو

در زبانش قــوهٔ ســحــر بیــان
او شــرر ریزد بجــان مــردمـــان

نیـــست او را حب پول و حب زر
دور از بیـــداد، و باشــد داد گـــر

[1] اشداء علی الکفار رحماء بینهم (الآیه).

مـردمـان را چون پدر باشـد رحـیم   زو گــریزد دور شــیطان رجــیم[1]
گــر چنین درویش باشــد رهنمــا   مــردمــانرا پیــشـوا، فــرمــانروا
گــر چه باشــد حــاکم مطلق عنان   می برد بر راه خــوبی مــردمـــان
از غـرضــهـای خـودی باشـد بری   با خـــبـــر از رتبــه های مــعنوی
نسـپـرد راه کـــژی در کـــار خلق   فِـــر شـــاهی دارد اندر زیر دلق
یکنفس فـــارغ نه از یاد خـــدا   مــردمــان را ســوی خـوبی رهنمــا
در نگاهش مــســتــمند مــردمـــان   شــد مـســاوی با تو انگر در جـهــان
این بود آئین دکــتـــاتور خلق
زو بود روشن شب دیجـــور خلق

---

[1] الشیطان یفر من ظل المؤمن.

در بیان آنکه حق همواره در اکثریت نیست

و استبداد مسلکی هم بشر را بشر می برد

الفقیه الواحد فی رأس الجبل فهوجماعة

پور خـاور زادهٔ مـشـرق زمـین! / با تو گـویم داسـتـان نو چنین:
پیـر مـغـرب داد زیبـا درس و پند / تـا رهـاند آدمـیت از گـزند
رأی اکـثـر را همـانا حق شـمـرد / آبروی حـزب کـوچک را ببـرد
در جـهـان آئین نو شـد آشکار / طرح آنرا بر "دمکراسی" شـمـار
پیـر مـغـرب گشت ما را رهنمـون / از دمکراسـی سـرود و از فنون
لیک دارم اندر اینجـا یک سـخن / با تو گـویم واشنو، حـرفی ز من!
در جـهـان تقلید حق باشـد درست / هیـچکس جـز این ز اهریمن نرست
حق بود همـواره چون فـرد و غریب / از گـروه اکـثـریت بی نصـیب
پس بود همـواره پیکار فـرق / مـرد باشـد در پیِ اظهـار حق
گـر چه باشـد فـرد تنهـا مرد کار / لیک باشـد بر حـقـیقت استـوار
مـرد دانا بر فـراز رأس کـوه / فـِر او باشـد فـزونتـر از گـروه
تودهٔ نادان چه داند خـیـر و شـر؟ / تا نگوید پیش شـان مـرد دگـر
گـر نباشـد بخـردی بین عـوام / تیـرگـی اهریمـن آرد بـر انام
نور یزدانی است دانا مـرد راد / بر روانش آفـریـن یزدان کـناد
آنکه بنمـاید بمـردم راه و چاه / وارهـاند جـان شـانرا از گناه
بود بودا فـرد واحـد بین خلق / زردهشت آمـد بدنیـا زیر دلق
گـر کلیم آمـد همـانا فـرد بود / تیـرگی را زادمـیت او زدود
بعـد ازان آمـد یتـیمی از حـجـاز / سـخت کوش و دردمند و سـر فـراز
نور یزدانی ازو شـد جلوه گـر / کـهنه گـیـتی را ازو زیبی دگـر

همچنین این چرخ گردون بار بار بینوا را دیده بر حق استوار
در جهان همواره از روز نخست مرد تنها تیرگی ها را بشست
رای دانا مرد بینائی پژوه بهتر از افکار نا بینا گروه
جمع نا بینا اگر باشد کثیر در میان شان مرد بینائی است میر
می برد شان بر رهِ خیر و نجات این بود آئین کار کاینات
پیر خاور پیشوای انقلاب خاک مشرق را ازو افزود تاب
"سید السادات مولانا جمال"[1] اینچنین فرمود مرد بی همال:

ان الحقّ لایکون مع الاکثریّة احیاناً

گر فراهم شد به شر جمع بشر مر بشر را نیست زین سنگین خطر
لاجرم تقلید دانا شد ضرور تا رهاند قوم خود را از فتور
وی بود مر اکثریت را امام مرد دانائی است بهتر از عوام
در مقام سنجش فکر متین به ز صد نادان بود مرد گزین
فکر صد کودک نیاید خیر و راست فکر یک دانا همانا کیمیاست
رای طاغوتی که باشد در گروه به ازان یک مرد دانائی پژوه
یکنظر بر گردش دور جهان گر شود، گردد همی بر ما عیان:
اندر ایامی که کودک بُد بشر میگرائیدی همانا سوی شر
می پرستیدی بت طاغوتیان[2] نور یزدانی نتابیدی بران
آدمیت بود نا بینا و کور او فتاده در بزه اندر فجور
جان او در تیرگی و کاستی می نبودی پرتوی از راستی
تا برامد بخردی از هر کران مهر یزدانی ازو پرتو فشان

[1] سید جمال الدین افغانی.
[2] مثلا جوپیتر را آله الآ لهه گفتندی.

رهنما گردید آدم را به حق	مردمانرا داد ز اگاهی سبق
بردشان ره سوی نور فرهی	داد زیبائی به آئین بهی

"گر نبودی کوشش احمدﷺ تو هم
می پرستیدی چو اجدادت صنم"

ای برادر! زیر سقف لاجورد	کرد با ما آنچه استبداد فرد
همچنان گر مستبد گردد گروه	جان ما را آورد اندر ستوه
فرد گر باشد همانا مستبد	واژگون گردد ز دست ضدوند
لیک آن جمعی که باشد جور کار	مردمان را می فزاید زو تبار
آنچه شاهی میکند با آدمی	میکند بدتر ازان جمع شقی
آن برد آبروی مردم بهر تاج	این برد مال و متاع ما بباج
آن کُشد ما را به شمشیر دو دم	این فرستد روح ما را در عدم
آن فزاید کاستی اندر جهان	این فزاید تیرگیهای روان
آن بود کاهندهٔ جسم و بدن	این بدل گردد همانا راهزن
همچو ماشینی است آدم پیش این	زهر مهلک دارد اندر آستین
هر دو باشد دشمن روح و بدن	تا شوی آگه، شنو حرفی زمن:
آدمی را زین دو آمد درد و رنج	می ستاند آن شرف، این مال وگنج
آنچه ما دیدیم از دست شهان	جان ما رنجید از شست شهان
سالها دل از ستم در خون تپید	رنجهای جور شاهانرا کشید
آبروی ما ز دست میر و شه	هر زمانی ریخت بر خاک سیه
اندرین عصراست ایدون حال ما	از فرنگ آن تودهٔ علم آشنا
می فریبد مشرقی را از فسون	از تمدن گوید و علم و فنون

لیک این بخـرد همــانا بدرگ است[1] "مشک این سوداگراز ناف سگ است"
می نبــاید خــورد از ایشــان فــریب ای تونی چون کــودکــان ناشکیب!
مـا چو طفلانیم و او افسـونگر است در ســـخن هایش فــریب دیگر است
رنگ و بویش می برد ما را زجای
وای بر مــا، وای بر مــا، وای وای!

[1] مصراع دوم تضمین است از کلام علامه اقبال مرحوم.

ملت افغان

"این سخن پایان ندارد باز گرد" ای برادر گوی، از افغانِ مرد
"باز گوی از نجد و از یاران نجد از ندائی ناقه را آور بوجد"
قصه ها گفتی چو شیر و انگبین وا سرودی داستان آن و این
رَو زخود گوی و ز افغان بازگوی شور افگن در جهان چارسوی
داستان آنکه از روز نخست اهرمن از تیغِ تیز او نرست
آنکه داند مردمانش مرد و راد آفرین بر وی همی یزدان کناد!
شاعر مشرق، ادیب نامور[1] اینچنین فرمود نکته چون گهر:

"آسیا یک پیکر آب و گل است
کشور افغان دران پیکر دل است"

در میان آسیا، قومی است حُر قلب او از مهر یزدانی است پر
مردمانش را مناعت بسکه هست چرخ گردون را همی دانند پست
آهن افرنگ در دستش گداخت حق ز تیغ او بلند آوازه ساخت
سخت کوش و راست خوی و پاک دل همچو او نامد بدور آب و گل
در زمان بندگی آزاده خو قهرمانان را نکردی سر فرو
گر چه اسکندر بیامد با شکوه فِرّ او افزود یونانی گروه
گر چه چنگیز و تِمرُ[2] تازید سخت آسیا را هم نگون گردید بخت
نام اقوام از رخ گیتی زدود آدمی را تیرگی زیشان فزود
آسیا ویرانه شد ز تاخت و تاز در نشیب افتاد قومی سرفراز

---

[1] علامه اقبال مرحوم.
[2] تمر: تیمور لنگ.

لیک در کهسار قلب آسیا — بود افغانی چو کوه خود بپا
پیکرش چون کوه سنگین استوار — روح او پروردهٔ این کوهسار
انقلاب چرخ گردونش نسود — فکر آزادی به مغز او فزود
هر قدر گردید چرخ لاجورد — از رهِ استیزه آمد در نبرد
صبر و استقلال او افزود بیش — گرچه نامدش ازجهان جز رنج ونیش
سوخت قرنی چند در نارِ ستم — بهرهٔ او جور و اندوهست و غم
از فلک نامد ورا جز درد و زهر — هیچکس وی را ندادی پا دزهر
آنچه بدُ خشم و غضب اندر وجود — آسمان بر وی فرستادی فرود
سالها سوزید در جورشهان — فتنه ها بارید بروی ز اسمان
در جهان تیره، زیبا، نیک و زشت — بهروی گردون بجز کژی نکِشت
دیگران را داد آرام و رفاه — در کنار مهر خود دادش پناه
بهر این جز خون و خشم و تیرگی — می نیامد بهره ای در زندگی
با وجود اینهمه این قوم مرد — دست گردون محو و نابودش نکرد
چیره شد اندر نبرد کاینات — داد گردون را همانا کشت و مات
من بقربان چنین قومی که کرد — رخنه اندر خشم چرخ لاجورد
شیروش غرید و بالید و تپید — تا فرنگی را ز خاک خود کشید
سالها در خون تپید و کرد جنگ — تا ز خود راند همی قوم فرنگ
می نیامد دشنه شان اندر نیام — سالها کرد اندرین شدت قیام
تا نماید حفظ خود از دستِ غیر
چونکه بدُ نخچیر تیر و شست غیر

نالهٔ من شیون غمگین بود — داستان قوم من خونین بود
قرنها استاد در میدان خون — خاک شد از خون او یاقوت گون
پنجهٔ قهّار شاهانش فشرد — زندگی از پیکر این قوم برد

آه از شـــــــاهـان ابلـه آه آه! وای از شاهی و زین کژ رسم و راه
دشـــمنی ها در لبـــاس دوســتی جـملگی شـد کـاسـتی نا راسـتی
من نمی نالم همـــانا از ســتم آنچــه آمـد از اجــانب بیش و کم
لـیک مـی نـالـم ز دسـتِ آشـنا آنکه بر مـا شـد همی فـرمـانروا
تاخت بر ناموس و عِرضِ قوم خویش زو نیـامـد راسـتی، جـز درد و نیش
من شکار مکر پنهـانی شـدم
در ضیـاع روح افـغـانی شــدم

در بیان آنکه وحدت و نظام مشترک علت العلل سعادت افغانست

درد دل دارم همی خــــون جگر / زشک من گلگون نمــــاید بام و در
نالهـــا دارم ز دست جـــور چرخ / زو نشـــد مـــا را همــــانا نیک برخ
ریخت اندر جـام ما مهلک شرنگ / کـــرد با مـــا شـیـوهای ریو و رنگ
دیگران را داد رهبـــــر نیکمــــرد / زشـتـخـو شه را زمـام ما سـپـرد:
زد، شکست، و کُشت، ویرانی نمود / تیــرگی آورد و زشـــتی را فـــزود
آنچـــه آمـــد پیش روی او شکست / قلب مـــردم را به تیـر جـور خـست
عیش و راحت کرد و ابله در گذشت / آشنائی بهـــر مـــا چون دیو گـــشت
روح افـــغـــانی بیـــامـــد در انین / از ستـمـهـــای شهٔ این ســرزمــین
رشتهٔ وحدت ز دست ما گسیخت / آبرویٔ مـــا بخـــاک تیــــره ریخت
با تو گویم داسـتـانی سینه سـوز / لحظه ای خـود را درین آتش بسـوز
جنبــشی اندر نهـــاد مـــا نمـــاند / کـــوشـــشی اندر نژادِ مـــا نمـــاند
شعله های سوز دل گشته خموش / بزم مـــا خـــالی ز شـــمع گلفـــروش
سینه ها خالی ز سوز و ساز عشق / عندلیب مـــاست بی پرواز عـــشق
اندرون ســـینه داغ و درد کـــو؟ / آتشی، دودی و آه ســـــرد کـــو؟
شـــبنم مـــا را نمـــانده اشک تر / شـمـع مـــا از ســوز پنهـان بیـخـبـر
نی بدورش ســـوزش پروانه ای / نی ببـــاغ مــــاست رویان لاله ای
عندلیـــبی نیـــست اندر باغ مـــا / نوحـه گـر جـغـد است اندر راغ مـا
گـــریهـــا دارند نو خـــیــزان باغ / لالهـــا را دل ز حـــســـرت داغ داغ
چشم گلها اشک ریزان همچو شمع / قطره های پاک شبنم، همـچـو دمع
چهـــچـــهٔ بلبل نمی آید بگوش / جـز صـدای نالهـــای پر خـروش

در چمن پروانهٔ بیتـاب نیـست روی گل را تابشی از آب نیـست
"یا رب آن اشکی که باشد دلفروز بی قرار و مضطر و آرام سوز
کارمش در باغ و روید آتشی از قبای لاله شوید آتشی"
اینچنین اشک روانی دیده را
ده، ز فضل خویش قوم مرده را

پور افغان! ایجوانِ مرد و حُر با تو گویم نکتهٔ روشن چو در
زندگانی را بقا از جنبش است رمز و سِر زندگانی کوشش است
گر همی خواهی تو اسرار حیات واکشایم عقده از کار حیات
موج را جنبش محیط زندگی گر نجنبد قید بند مردگی
ای ترا حق داده عزم آهنین پنجه ات چون کوهسار تو متین
در عروقت خون گرم سالفین در نهادت نور ایمان و یقین
جنبشی کاین سرمرگ و زندگی است کوششی کاینجا فرو فرخندگی است
از فروغ نور خود آگاه شو! واقف اسرار الاالله شو!
شعلهٔ وحدت بکوشش بر فروز
اندکی خود را درین آتش بسوز!

نکته ها گویم ز اسرار وجود وا نمایم پرده از کار وجود
با تو گویم رسم و آئین حیات نکته از درس تمکین حیات
"زندگانی از خرام پیهم است برگ و ساز هستی موج ازیم است"
گر همی خواهی حیات جاودان یا رهائی از فریب این و آن
صحنهٔ دنیا مقام جستجوست از تنازع للبقایش آبروست
ای دلت جولانگهٔ نور خدا! بشنو از خاک نیاگان این صدا:
از فروغ نور حق افروز دل غیر وحدت هر چه پیش آید بهل

ملتی بودی دلیـــر و پاکـــزاد　　همچو تو گیتی دگر ملت نزاد
یک دل و یک فکر و یک آئین وراه　　پیکرت بودی ز تجـــزیه نگاه
کرد گردون پیکرت را چاک چاک　　اوفتادی از سفالت در مغاک
پاره پاره قوم تو شد هر کنار　　می ندارد مرکز و جائ قرار
هست از بی مرکزی آشفته روز　　بیخبر از وحدت گیتی فروز
چون ندارد در جهان مرکز همی　　پس نیاید در شمار آدمی
از متاعش دیگرانرا ساز و برگ　　او ز ناداری بود همدوش مرگ
قوّت بازوی این قوم جوان　　یاوه بهر سود و نفع دیگران
چون ندارد رهنمائی خویشتن　　می تپد در رنج و اندوه و محن
با اجانب میکند خدمت بجان　　بشکنند بازوی نامی پهلوان

من ندیدم در جهـــان آب و گل
ملتی مانند افغان ساده دل

ای صبا، ای قاصد فرخنده پی!　　بر اتک بگذر بگو از حـــال وی
بر سوات و با جور بگذر دلیر　　بر بنیر و کوهساران وزیر[1]
کن گذر بر مرقد خوشحالخان　　اشک من بر خاک پاک او فشان
بر سلیمان کوه و شال و قندهار[2]　　بر سپیده کوه و بر افغان دیار
باز روی گلستان را تازه ساز[3]　　بوستان را از سر نو زنده ساز
لالهـــای گلشن شلگر نگر[4]　　اشک ریز انده و خونین جگر
یاد آر از دور فرخ فال ما　　آن شکوه و حدت و اقبال ما

[1] کوهسار وزیرستان.
[2] شال: شالکوت کوئته.
[3] گلستان و بوستان: حوزه پشین.
[4] شلگر: غزنی.

سوزش داغ کهن را تازه ساز　　آب و تاب انجمن را تازه ساز
یکجهان آبرو را خفته بین!　　اندرین خاک سیه زیر زمین
اندرینجا نامداران خفته اند　　مردمان نیک و مردان خفته اند
تل خاکش بنیهٔ اجداد ما　　نِه قدم آهسته تر باد صبا!

تا نرنجد روح اجداد نجیب
ای نسیم! ای پیک پور بد نصیب!

قوم من! ای مردم نیکو نژاد　　بر روانتان آفرین یزدان کناد!
خیز و مجد رفتگان را تازه ساز　　در کهن گیتی ز نو هنگامه ساز
تیغ تیزت زنگ عزلت خورده است　　در نیام نامرادی خفته است
عصر نو نیرنگها انگیخته　　بر جبینت خاک خواری ریخته
در زمین خود نداری اختیار　　پیکرت صد پاره، بازویت فگار
ایکه در دل نور قرآن داشتی!　　با خدایت بود دایم آشتی
تازه تر کردی تو آئین عمر　　ای زتو اسلام را شانی دگر!
وحدت از تیغت گرفته آب و تاب　　دین حق را بوده ای چون آفتاب
آبروی دین یزدان بوده ای!　　این جهان را روشنی بخشیده ای!
بر همن از آفتابت نور یاب　　تا رسانیدی بدو ام الکتاب
دین حق را داده اِی فتح و ظفر　　ای زتیغت نور ایمان جلوه گر
از چه در خاک سیه خوابیده ای　　پیکر ما را تو بینا دیده ای!
ای مقام دین حق برتر ز تو　　اخگر اسلام روشن تر ز تو
شعلهٔ توحید حق افروختی!　　کفر و الحاد و ضلالت سوختی!
رخش همت تاختی بر هر طرف　　بهر نشر دین حق بستی تو، صف
یکدمی تیغت نشد اندر نیام　　بر روانت باد از بالا سلام
رهروان را زادِ ره اندوختی!　　گمرهان را دین حق آموختی!

پس کنون بر خیـز ای قـوم دلیـر! تا بکی در قـعـر ذل باشی اسیـر؟
مـضطرب از مکر و ضـرب اینٌ و آن بیـــخـــبـــر از رسم و راه رهروان
بی نظام اندر حـیـات خـود چرا؟ انتظار مــرگ تا کی؟ تا کـجـا؟
ســاز بـهــر زندگی نیکو نظام کن فــراهم دورِ آن افــغــان خـام
مــرکــز نیـرو برای خـود بســاز تا شــوی اندر پنه از تاخت و تاز
تا بکی صـــد پاره باشـــد پیکرت؟ تا بکی در تیـرگی روشن خـورت!
بی نظامی کـرد روزت هـمـچـو شب ای گـرفـتـاری بصـد گـونه تعب
اینهـــمـــه زائیـدهٔ لامــرکـــزیست بهـره ات اندوه و رنج زندگـیـست!
تا شـدی از هم جـدا گـشـتی تبـه بر ســرت تازید افــرنگی ســپـــه
ای اتک، ای ترنک و ای هیـــرمند! با شـمـــا دارم همـــانا حـرفی چند
شـد اگـر صـد پاره آغـوش شـمـا باز هم هســتــیـــد با هم آشنا
یک مــــحــــیط آشنا دارید پیش می نبـاید ریخت آبِ روی خـویش
قطره قـطره را فــــراهـم آورید در مــحـــیط زندگی جنبش کنیـد!
می نزیبـد باز مـــاندن از خـــرام جنبـشی مـــانند پیک تیـز گـــام

آبِ روی خــود نبـاید ریخت بیش
کـرد باید فـرق بیگانه ز خـویش

اشک

از جگر ســوز کـبــاب آورده ام	آه و درد ســــینه تـاب آورده ام
گــریهــایم نالهٔ ســوز من است	آه مـن تیــــر جگر دوز مـن است
اشک گلگونی کــه ریزد از بصــر	می نمــاید قــصــهٔ ســوز جگر
ایکه داری قلب آگــاه و خــبــیــر	گــوی از افــغــان و این قـوم دلیــر
آنکـه بـرق تـیـغ او پـرتـو فـگـنـد	تیــرگی برد از جــهــان پرگــزند
تیغ لاَ را از نیــامش آخـتــه	آشکار را رمــز الاّ ســاخــتــه
مــسلم از او قــاهری آمــوخــتــه	دلبــــری را هـم ز او اندوخـــتــه

قــاهری با دلبـــری آئین وی
مــسند شــرع نبی تمکین وی

مــرحـبــا ای نیک پَی فـرخ سـروش!	باز آور جــان مــا را در خــروش
داســتــان کــهنه ای را ده نوی	باز بر افــرز مــجــد غــزنوی
کــو چراغ شــوکت دیرین مــا؟	کـو بهــار مـجـد فـرور دین مــا؟
شــوکت دیرینه را نامی نمــاند	اندرین جـا مـرد خـود کـامی نمـاند
خـیـز! و مـا را از زیان ســودی بده!	شــعله ای، داغی، دلی، دودی بده!
تابش شــرع نبی افــســرده است	رنگ و روی مــسلمی پژمــرده است
تاب و تب رفـتـه ز جـان مـسلمـین	بر فلک بدُ گــرچه شـان مـسلمـین
فطرت سیـمـا بیٔ مـا خـفـتـه است	ذوق جنبش سر بسر خـوابیده است
بسـمل مــا از تپــیـدن بیـخـبـر	رهروان از ذوق رفـتـن بیـخـبـر
نالهــا بیــتــاب و دلهــا دردمند	اشکهــا لبــریز و پیکرهـا نژند

آن فـروغ مـهـر عـالمـتـاب رفت تا کـه قـوم مـا به غـفلت خـواب رفت

دور ایامـم چنین واژونـه کـــرد کـاخ مـجـد مـا، همـی ویرانه کـرد

لاجـــرم ریزم ز دیده اشک تر

دامنت سازم ز مـژگـان پر گـهـر

کتاب زندگانی

کــتــاب آســمــانی را خــدا داد ‌ ‌ ‌ بآن قـومیکه خـوردی گژدم و مـار
روانشــان روشنی یابیــد زانرو ‌ ‌ ‌ جـهـان را شـد همی روشن شب تار

عـــرب شـــد زنده از تنزیل یزدان ‌ ‌ ‌ ز شمشیرش جـهانی گشت روشن
بپرس از قـرطبـه این داسـتـانرا ‌ ‌ ‌ نمی گـویم بیـاوه چیـزکی من

عـجم شـد چیره چون بر روح قران ‌ ‌ ‌ همـان مـهـر خـدا گـردید تاریک
ز تأویل حکیم و فکر صـوفی ‌ ‌ ‌ "مـبـین" آمـد همی تاریک و باریک

گـرفـتم چون بکف تفسـیـر رازی ‌ ‌ ‌ درو دیدم همـانا هر چه شـایـد
ولی کـو آن کـتـاب آسـمـانی؟ ‌ ‌ ‌ کـه جـان را زو همی نیـرو فـزاید

"جــواهر" داد مــا را شــیخ طنطا[۱] ‌ ‌ ‌ ولی اینهم تهی از کـــهنه تابش
نمــیــدانم چرا شـــد روح قـــرآن ‌ ‌ ‌ همی پامـــال مـــا، از یاوه دانش؟

بروز داد خـــواه داد خـــواهی ‌ ‌ ‌ ز دست مـا همـین فـرخنده پیـغـام
که ما را بهره ای زوبیش ازین نیست: ‌ ‌ ‌ مگر آسـان شـود مـرگ و سـر انجـام

---

[۱] اشارتست به تفسیر امام رازی و تفسیر الجواهر علامه طنطاوی جوهری.

همی گوید بما این "درس جاوید" یمی بودم بسی خیزان و مواج
کنون جوئی نمی ماند ازان یم ستاند بایبل از من همی باج

من آوردم پیام نیکی وفر بدادم آدمی را زندگانی
بچشم خیره اش نوری فزودم زخوی نیک و صلح جاودانی

اگر جبریل آید بر زمین باز بخواند این همه تفسیر و اسرار
بگوید آنچه من آورده ام کو؟ ز دست ما بنالد پیش دادار

همانا بر کتاب الله جفا رفت فتاد از بسکه بی یاور و بیکس
نمی باشد کتاب فیلسوفان "کتاب زندگانی" باشد و بس

فغان ای مسلم پاکیزه بنیاد! زدست ما رود گفتار یزدان
یکی شعله ازین مشعل برانگیز! یکی آیات یزدانی فروخوان!

ترا "ام الکتاب" افزود دانش ترا فر جهانبانی ببخشود
زمرز چین تا هسپانیا بین جهان را جمله بر روی تو بکشود

پیمبر داد درس راستینت تو آلودی ورا با تیرگی ها
اساطیر ارسطو را فزودی [1] بران درسی که دارد زندگی ها

[1] اشاره باین بیت خاقانی: قفلِ اسطورهٔ ارسطو را بر در اَحسَنُ المِلَل منهید.

سحرگه چون کشودم مصحف پاک | ندائی آمـــــد از بـالا بـگوشم:
اگـر خـوانی مـرا ای پور مـشـرق! | هـمــی درد تـــرا داروئ نـــوشـم

ترا بـخـــشم زنو جـــاوید بودن | پـیـــام زندگی دارم در آغـــوش!
چو احـــبـــار[1] یهـــودی رایگانم | مــرا ای پور مـشـرق باز مـفـروش!

منم شـــاکی ز "مـــلا"ئی کـــه افگند | هـزاران پرده ام بـر چـهـــر روشـن
اگـــر آید کنون جـــبـــریل و بیند | کند از دست وی فـریاد و شـیـون

تو ای مـسلم چرا از من رمـیـدی؟ | منم دســتـــور و راه زندگـــانی!
رســـانم مـــر ترا تا منزل دوست | ببـــخـــشم بالِ پروازیکه دانی

ســـراغ کـــوی لیـــلایت دهم باز | چـــرا آوارهٔ دشـــت جـنـــونـــی؟
مـــرو جـــائیکه یابد تیـرگـیـــهـــا | روانت دررهٔ عـــصـــر کنونی

زمـــــان نـو بـدامن فـــتـنه دارد | در آغـوشش بود زهری و نیـشی
تو ای کـــودک مـــیـــالا دامنت را | کـــه از آباء همی فـرخنده کـیـشی!

امـــان از عـــصـــر نو زین لولئ بد | کـــه رنگ و بوی او دلهـــا برد باز
ز سـحـر او همـه مـدهوش گشـتند | نیـــامـــد ســـوی من بالی به پرواز

[1] یشترون آیت الله.

جوان مشرق

ببالا سرو و چشم تیز بینش　　رسد درکنه اسرار نهانی
ولی غافل ز استعداد پنهان　　که دارد در نهادش جاودانی

ببازو سخت همچون سنگ خارا　　تهمتن، ژنده پیل و شیر شرزه
ز نیرویش رسند سودی بدیگر　　تنش از بیم وی افتد بلرزه

مرا زین پیکر رعناست نالش　　که کوشد بهر سودِ دیگران سخت
تنش حمّال بار مغربی ها　　ندارد فکر سود خویش بدبخت

همه مصروف عیش و نوش و زینت　　نخیزد مرد حُر زین کج کلاهان
ببردارد همی سوت فرنگی　　"تو گوئی آفتابا نند و ماهان"

جوانی بود نیرومند و زیرک　　نیامد در کمند پهلوانان
ولی آموخت اکنون عِلم "میشی"　　برامد از گروه نره شیران

ز افسون فرنگی دل فسردش　　ندارد کهنه دردی، آتش و جوش
زبهر لقمه نانی خم کند سر　　به پیش اجنبی استاده خاموش

نیا شد جوش و جنبش در نهادش　　دلی دارد بسان سنگ خارا
بکردار زنان گرید و گوید:　　کجا شد چین و توران و بخارا؟

مـــرا زین نوجـــوانان ناله ای هست! خـــودی را چون همی کـــردند پدرود
ندارد بزم شـــان گـــرمی و ســـوزی: نخـــیـــزد ز انجـــمن شـــان نالهٔ رود

نوایِٔ نایِٔ رومی را فـــســـــردند ندارد شـــعله این آتش نهـــادان
کهن کانون عشق شان خمش بین! ز هند و سند و تهـران و سـپاهان

فـــرنگی شـــیـــوه آمـــوزید شـــرقی ز یادش رفت رفـــتـــار نیـــاگـــان
بکردار کـــلاغ ابلـهی گـــو: به تقلیـد دری کـبکی است شـادان

گـــهی پیش قـــجـــر افـــتـاد واژون مـــحـــمـــد زادگـــان را برده ای بود
دمی در بارگـــاه خـــان و نواب[1] بشاهان و به سلطان جبـهـه فرسود

جـوان بت شکن گـردید بیـجـان جـبـین خـود گـذارد پیش شـاهان
ز بهـر لقـمـه ای بت می پرسـتـد ازین بی ننگ دارم دادو فـــغـــان!

ندارد جـان شـان آن شـعله و سـوز همـین گـردن کلفـتـان بی یقـین اند
یک افـرنگی برد صـدها نفـر را بمـیـدانی کـه آنجـا صـد بمـیـرند

دلی دارند و سـوزی نی، نه دردی روانی تار و تـاریک و فـســـرده
بکردار تهـمـتن سـخت، و لیکن ز بس تن پروری باشـد فـشـرده

---

[1] اشـارتست به خـاندان قـاجـار ایران، و مـحـمـد زائیـان کـابل، و خـانان سـرحـد بلوچستان و نوابان هند و شاهان عجم و سلطان تورک.

جوان قرن حاضر از عرب بین! ندارد پیشهٔ جز دود و قهوه
شبانگه مست جام بیهشی ها پیٔ لولی بگردد یاوه یاوه

نمی داند که اجدادش چه کردند؟ گذادر عمرخود در یاوه و لاف
دلش باشد تهی از آرزوها جوانی بیخبر از فرِ اسلاف

گذر کن ای صبا بر کوفه و نجد! رسان از ما درودی پور طی را
بدست آور همی فرِ نیاگان زمانی چشم بکشا دوش و دی را

ندای سید افغان چرا شد؟ فرامُش از تو ای مرد نکوزاد
فرستم من نسیم کوه کابل بگوید تاترا نو ، پند استاد

مرا باشد عقیدتها به کیشت! تو خالد زاده ای ای سر و بالا!
تو آوردی بدنیا روشنی را تو آوردی بما، پیغام بطحا

الا ای نوجوانان نکو پی! شما را هست بویٔ درگهٔ دوست
نسیم نجد، و گرد کوی لیلی همانا توتیای چشم ما اوست

مرا با خاک کویت آشنائی است! تو ای پور عرب خود ناشناسی!
تو پیغام خدا دادی بمردم! چرا اکنون چنین بی درد و پاسی!

نه تنها دارم از تو داد و فریاد مرا با این عجم زادان سری هست
ز پیغامیکه دادی شد فرامُش نه ما را نی ترا، اکنون فری هست

نه من دارم دلی نی تو، خـــدارا | نه زیبـــد اینچنین بی درد بودن
فـــرنگی دشنه آمـــد تیـــز و بُران | نبـــاید پیش جـــلاّدان غنودن

زمـین مـاست کشورهای مـشرق | ندارد دیگری حـــقی درین خـــاک
نبـــاید داد این زیبـــا زمـــین را | بدست اجنبی، بیـــدرد و بی باک

یکی بکشا، تو چشمی پور مشرق! | همی تازد فـرنگی سخت و بیبـاک
نمی دانم چه خـــواهی کـــرد چاره؟ | سـخن گـویم ترا، بر خـیـز چالاک

یکی آن کـــهنه کـــانونرا برافـــروز! | ضـیـائی بخش مـر پاکـیـزه جـانرا
ازان مـــشـــعل همی نوری برانگیـــز | کـه بخـشـد روشنی تیـره روان را

همـی گـــــــریـد بنـالـه دهـلـئ زار | زرنج و بست[1] را اکنون فـری نیست
نمـــیـــدانم چه آمـــد بر بخـــارا؟ | ز حـسن تاج زیبـا گـوهـری نیـست

جـفـــاها رفت از گـــردون پر کـــین | بمـــا ای همـــدمـــان و لیک مـــا را:
ازین استـمگریهـا عـبرتی نیست | خـــدا را، همـــرهـانِ من! خـــدا را!

بگو از "حسن الحمراء" سخن گو![2] | ز لاهور و ســـپـــاهـان، از هر ورَی
جمـال چهـر مشرق شد فسرده | بیـــا گـــرییم، ای مـــرد نکو پیَ!

---

[1] زرنج و بست شهرهای بود در سیستان و مجرای هیرمند و مقصد از تاج، تاج محل آگره است.

[2] الحمراء قصری بود در اندلس از آثار مهم اسلامی.

ز جــور بی امـــان چرخ دون داد! فـغـان از دست بیـداد شـه و مـیـر
فــســرد از جــور این و آن تـن زار تو ای دادار، دادِ مـن ازو گـــیــر!

بـدل دارم ســــخـن هـا، نـالـهٔ زار ولی نیـرویٔ گـفت و گـوی آن کـو؟
نیـارد کس دریـن مــورد سَــرودن دریـن ره کَی توان کــردن تگ و پو؟

خـمـوشی راست یکعـالم سـخنهـا! توان دانست آنکو رمــز فـــهــمــد
اگــــر آه دلـم آیـد بیــــرون بـاز همــانـا خــشک و تر زاتش بســوزد

دخت مشرق

مرا با دخت مشرق گفتنی ها است　　گذارم درد و آه خود به پیشش
ورا گویم ز عصر و فتنهٔ نو　　نمایم زهر عصر و نوش و نیشش

ترا ای ماهرو ای سرو بالا!　　نگاهی تیز بین باید درین عصر
نمی شاید فریب عصر نو خورد　　که دارد کاستی و کژی و قصر

بدامن فتنه ها دارد زمانه　　ترا از رنگ و بویش می فریبد
نباید داد دست خود بدستش　　که زین لولی هزاران فتنه خیزد

تو ای پرده نشین کنج عفت!　　گر آئی از وثاقت همچو مهتاب
جهانی را ز نور دانش افروز!　　ولی تنها فراز چرخ می تاب!

مرا در خاک پایت گفتنی هست　　الا ای ماه سیما دخت زیبا!
به آغوشت جوانی پرورش کُن!　　که سازد دستِ او بلخ و بخارا

ز آغوشت مرا امیدواری است　　که خیزد نامور مردی محمد[1]
همان مردی که مامش داد درسی　　همو سیلی بروی دشمنش زد

---

[1] سلطان محمد فاتح عثمانی.

زمــــــام پرورش اندر کف تست! | برافگن این نظام واژگــــــونه
بجـــان نو جــوانان آتشی ریز! | کـه دارد درد و سوزی گونه گونه

ســرت گــردم الا دخت نکو پی | به پور خـود بده تو درس توحـید
باین کـودک بگو فِـر نیاگــان | کـه نام نامئ شـانست جاوید!

امــان از فـتنه های قـرن بسـتم | همی ترسم بتــو ای پاکــدامن!
ز رنگ و بوی این لولی بپـرهیـز | کــه مــانی از همــه آفـات ایمن

ز تقلیـد اروپائی بپـرهیـز! | ز رقص و عـوری تن دار زنهـار
برای علـم و دانش زندگی کن! | حـیات پارسائی مـغتنم دار!

نمــیگویم نشــین در کنج خــانه | ولی دوری بفــرمــا از تبــرُّج [1]
مـسلمـان زاده را کی زیبد اینکار؟ | اگــر آید برون بهــر تفــرُّج

اگــر آئی برون با غض ابصــار [2] | همــانا کــار و بار زندگی کُن!
پی دانش اگـــر بیـــرون برائی! | بپــاکی آی و حق را بندگی کن!

ز آغـوش گـزند افـزای این عـصـر | همی بگریز اندر مـسلم آغـوش!
هوای عـصـر حـاضـر پر گـزند است | ازین فـتنه همــانا روی می پوش!

---

[1] ولا تبرجوا تبرج الجاهلیة الاولی.
[2] یغضضن ابصارهن (الآیه).

با فــرنگی بتـــان عـــور و بیـبــاک   تو ای نیـکومنش مگـرای مگـرای!
ولی بایدْ هنر آمـــــوخت و دانش   نکو خـوی تو دخـتـر! باد بر جـای!

تن آرائی برای شـــوی خـــود به   نزیبــد مـــر ترا این هرزه گـــردی!
فــرنگی گـر بر قــصــد با دگـر زن   کـجـا شـد شـرم و طور راد مـردی؟

باین شــوخی مــیـالا جـان و تن را   خــدایت داد پاکی چون فــرشـتــه
توئی مـــام جـــوانی کــزدم تو   به پاکی و عـفـاف آمـد سـرشـتـه

مـرا ای مــاهرو یم با تو نجـواست   اگـــر دادی ز کف دامـــان عـــفت
نیـفـروزی بنور خــود جـهــانی!   روانت تـیــــرگی یابد ز ظلـمت

توئی اســتــاد پور شــرق ز اول   زدست تست این گل چهره سـیـراب
اگـــر کــوشی تو این نو باوهٔ تر   همی یابد فـــزونتـــر تابش و آب

توئی ای دخت! کــد بانوی خــانه   توئی آرام دل، ای ســــرو خـندان
هزاران رنج و درد پور مـــشـــرق   ز یک لبـخند شـیــرین تو درمـــان

نـگـاه چـشـم تـو آرام دلـهـــــا   همی آزرم تو جـــان آفـــرین است
دل غــمگین مــا را همــدمی باش!   دم گـــرم تو ای مـــه! دلگزین است

بآغــوشت چنین کــودک بپـــرور   کــه دارد جــان وی ســوز درونی
چراغی در دل پورت بیـــفــروز   کــه باشــد نور آن اندر فـــزونی

فــــراهـم آر از دانـش مـــــتـــــاعـی | زخـــاور طرز کـــودک پروردن آمـــوز
باو در شـیـر خـود ده ذوق شـرقی! | روانش را زتـاب کــــهنـه افـــــروز

ندارد شـرق مـا پـخـتـه نظامی | بپـــــــورت درس نـو از زنـدگی ده
"نـظـام نـو" هـمـی انـدر کـف تـسـت | باین آشــفــتـگان فـــرخندگی ده

هـمـانـا شـرقی اکنون بت پرسـتـد | بت خـــاور، بت شـــاه و بت پول
تو وی را باز میخوان سوی توحید | دلش را با خـدایش دار مـشـغـول

بـیـــــــا بـنـگـر دلارامـم دلـم را | کـه دارد دردی و ســوزی نـهـفـتـه!
ازان دفــتـــر نوشـتـم سطر چندی | کـجـا گـفـتن توان حـرف نگفـتـه؟

بزی انـدر عـفـاف و عـصـمت خـود | تو دخت بوذری سلمـــــان نژادی!
هـنوز انـدر دمت آن ســوز و گــرمـی | تو تیپوئی و مـحـمـودی بزادی! [1]

---

[1] تیپو سلطان شهید هند و سلطان محمود غزنه.

نظام نو

بیـــا ای همــــدم رنج و غم و درد　　دمی با خــویشـــتن پرداخـــتن به
نباشد عصر حاضر دور خفتن　　سخن از دوست و درد خویشتن به

نمـــاند منظر ســیــر زمـــانه　　کـه مـا وقـتی زخـود آگـاه گـردیم
همـــانا کـــاروان اندر رحـیلست　　نبـاید بی خـبـر زین راه گـردیم

همی شـاید بمـا نیکو نظامی　　کـــه این اجـــزا بهم آید فـــراهم
نبـاشـد فـرق، اسـپـید و سـیـه را　　نبـــاشـــد بهـــرهٔ من، زانِ تو کم

بهم جـوشـیم و بزم گـرم سـازیم　　بگردانیم با هم ســـــاتگین را
زافـــغـــانی و از هندی و رومی　　ببیند ازیم فــــــرق آن و این را

نظام نو ز بهـــر خـــود بســازیم　　همـــانا این کـهن طرزی است واژون
بزیر یک نظام آریم خـــــود را　　زسلک مـــا نبـــاشـــد هیچ بیرون

حــقــوق یکدیگر دارند مـحـفــوظ　　بهـــر کـــشـــور بتـــابد نور یزدان
ز اهریمن گـــریزد مـــشـــرقی زاد　　نبـاشـد جـور و اسـتـبـداد شـاهان

هر انکو هست لایق بهــر کـــاری　　زمـــام امـــر[۱] مـــردم را بگیـــرد
نبـــاشـــد دودمـــان و پول حـــاکم　　کـــهن فکر حکمـــرانی بمـــیـــرد

---

[۱] اصطلاح قرآنی اولوالامر.

سـراپا شـرق باشـد یک وجـودی — نبـاشـد بین این و آن تو و من
ز نجـد و کـابل و هند و بخـارا — یک آوازی بود اندر شنیـدن

خـرافـات کـهن گـردد فـرامُش — جـهـانی نو بسـازد مـشـرقی زاد
کـهن رسم ملوکـیَّت بمـیـرد — مـسلمـانی بیـاید حُـر و آزاد

روان شـرقـیـان آزاد گـردد — ز قـیـد شـاهی و مـلا و شـیطان
مـرا عـرضی است شیخ خـانقـاهی! — تو این مـردم بزهر خـود مـمـیـران!

بر افـتـد رسم اسـتـبداد و بیداد — کـژی خـیـزد بیـاید راسـتی ها
جـهـان آشـتی و داد باشـد — رهیم از جـور و ظلم و کـاسـتی ها

خـرد گـردد رها از دام اوهـام — اسـاطیـر کـهن پامـال گـردد
فـزاید روشنی های دل و جـان — برین آئین نو، مـه سـال گـردد

حـیـات شـرقـیـان گـردد منظَّم — ز دانش بهـرهٔ کـافی بگیـرند
ولی دل را نگهـدارند زنده — کـه تا از درد بی ذوقی نمـیـرند

بمـا دردِ دل و سـوزِ روان به — نبـاید داد از کف این تب و تاب
فـروغ جـاودان عـشق یزدان — فـزاید تیغ مـا را جـوهر و آب

حـیـات عـصـر نو بی سـوز باشـد — دلِ افـرنگیـان گـرمی ندارد
خـرد گـر چیـرگی آرد کُـشـد دل — کـرخـتی آرد و نرمی ندارد

دمی از گرمیٔ دل سوختن به — روان را روشنی بخشد همین درد
مرا با راد مردی آشنائی است — که نو کار جهان را از جنون کرد

نظام عصر ما زاید ستیزه — نیارد مهر و عشق و دردِ جاوید
درو آهرمنی را چیرگیهاست — ولی یزدان و نور اوست ناپید

تنازع را اساس زندگی گفت [1] — چنین از پیر مغرب من شنیدم
"نشستم با خردمند فرنگی [2] — ازان بی سوز تر روزی ندیدم"

خرد شد رهنمای کار افرنگ — ولی شرقی فتاد از این گهر دور
ازان زائید یک هنگامهٔ جنگ — ازین کاهید نظم و علم و دستور

نباید بود بی دانش درین عصر — خرد را رهنمایٔ خویش انگار
ولی نوری ز عشق جاودان گیر! — ازین ره زندگی را روشنی آر

بنه بنیاد نظم نو بدستت — ز نو این مردگانرا جان نو ده
گهن بنیاد واژ و نیکه داری! — بهمت زیر پای خود فرو ده

نمی گویم بهل آئین اجداد — همانا زین چراغت روشنی گیر
ولی آن تیرگی هائی که داری! — بنور علم و دانش باز مپذیر

---

[1] اشاره به نظریهٔ نشو و ارتقای داروین انگلیسی.
[2] به تغییر کم از علامه اقبال.

روان را تیرگی آرد خرافات اساطیر کهن سازد تباهت
درین عصریکه تابد نور دانش رسوم یاوه سازد رو سیاهت

فروغ جاودان گیر از کتابی که دارد صد جهان فرهنگ و دانش
کتاب زندگانی را فرو خوان فزاید تا ترا نوری ز بینش

سیپارهٔ اهرمن

ورق اول

تو افـغـانی، دگـر هندی، دگـر کُـرد　　غـرور نسل و خـون باشـد چه زیبـا!
نبـاید آن دگـر را کـفـو خـود کـرد　　عـجم را با عـرب فـرقی است پیـدا

ورق دوم

بسـازد هر کـسی "تاریخ" خـود را　　نهـد بنیـاد خـود را بر مـفـاخـر
اگـر باشـد زبون باکی نبـاشـد　　بنام جـد و باب خـویش فـاخِـر

ورق سوم

بود قـرآن کـتـاب کـهنه و بس　　ندارد بسـتگی بـا زنـدگی هـا
فـرو افگن تو این فـرسـوده دفـتـر　　بهل ای مـردِ نو این کـهنه گی هـا

ورق چهارم

بیـا ای دخـتـرک با غـریبـان رقص　　فـرو هـل پـردهٔ تـاریک از روی
تـرا شـایـد نگاه مـرد افـگن　　برای! و در خـیـابان کن تگ و پوی

ورق پنجم

تـو ای مـردیکه پُر پابند دینی!　　نشـین در خـانقـاه و کنج مـسـجـد
بخـود خـوان مـردم و میکن مـریدش　　شـبـان و روز باید بود سـاجـد

ورق ششم

خوشبختانه پاره شده بود

ورق هفتم

ترا باید پرستیدن زر و سیم بهر طوریکه آید کن فراهم
تو آئین اکانومی بیاموز پس آنکه در ریاض خلد می چم

ورق هشتم

فرو کن سر بهر مرد توانگر بشاه و میر باید کرد سجده
اگر خواهی تو راحت بگیتی بر افگن از رخ چون ماه پرده

ورق نهم

اگر باری شوی حاکم بمردم: بعِرض و ابروی شان همی تاز!
فراهم ساز خون شان بجامت بجز از خود بسود کس مپرداز!

ورق دهم

ترا شاید همی پیکار دایم به دانش ساز خارا را بخود موم
بکاخ دشمنان آتش بیفگن! تونی انسان دورِ علم و آتوم

ورق یازدهم

هزاران رنگ دارد عصر حاضر "بهررنگی که خواهی جامه می پوش!"
بیک رنگی نیاید کامِ تو باز زهر جامی، میْ گلرنگ مینوش!

(بعد از ورق یازدهم بخط اهریمنی نوشته شده بود، و خوانده نمی شد.)

الهام سروش

فـرو شـد روشنی از چرخ گـردون   پیـــام ایزدی آمـــد به آدم
ولـی کـم دیـد چـشـم آدمـی زاد   ازان جـاوید نور تیـز و خـرم

بـنـی آدم طـرازِ دیـگـر آورد   جـهان از خـون وی گـردید گلرنگ
نشـد گـر پیـرو تلقـین یزدان   تبـه گـردد حـیـاتش در رهٔ جنگ

شنو آوای من انسـان بیـدار!   سمند زندگـانی خـو شـخـرام است
مـپیچ اندر خـلاف نسل و انسـاب   "تمیـز رنگ و بوْ بر مـا حـرام است"

نبـاشـد رنج جنگ و درد پیکار   اگـر آئیـن یـزدانـی بـدانـی!
تو گـر خـواهی شـفـای رنج مـهلک   مـده از کف نظام آسـمـانی

فـزون شـد درد و رنج تو ز دانش   دمـی آسـای اندر مـأمن دل
خـرد آلات قـتل و غـارت افـزود   تو باری سنج! و دامـانش فـروهل

نبـاید اینقـدر بازیچـه بودن   بدستِ عـصـر دادن کـار خـود را
نسـازد گـر بتـو دور زمـانه   باو کُن تیـز تر پیکار خـود را

برین گـیـتی بود دست تو قـادر   خـدا بخـشـید آدم را خـلافت
روانش را بنور خـود بیـفـروخت   تـوانش داد و علـم و ذوق و حکمت

جـهــان باشــد بدســتت آدمی زاد! تو خـواهی کن بهشـتش خـواه آتش
مـیــفــزا تیـرگی را اندرین جــای روانت بر فــروز از کـــهنه تـابش

شنـو از من تـو این فـــرخنده آوا منه بر گــفــتــهٔ اهریمنی گــوش
فـزاید کُشت و خون وجور و پیکار ازان تیـره منش منیـوش منیـوش!

گـــهی آید بشکل پارســـائی گــهی خـیــزد بکردار جــوانان
گـهی سـازد قـیـادت پیشـهٔ خـود گـــــهی آید بطور پهلوانان

نگاهی کن باین دهر پر آشـــوب کـه اهریمن دهد درس سـیــاست
فـــریبــد آدمی را این ســیـــه دل تو پنداری کـه "قـدَ قـاَمتَ قـیـامت"

بدست این دهد نیـــروی آتم کـه ســوزاند بشــر را خــانمــانی
بدیگر مـــیـــدهد درسیِ کـــه زانرو فــزاید فــرق رنگ و خـــاندانی

بنام جنگ مــسلک فــتنه ها زو فتد در بین مـردم سخت و مـدهش
ز فاشـیـزم و دموکراسـی و کـامن[1] پدید آرد ز نو پرخــاش و کـوشش

به اسـلاوی ببـخـشـد دشنهٔ تیـز برارد تـا ز سکســونی[2] دمــاری
گــرین فـتنه گـریهــا زو فــزاید بکشت آدمی افــتــد شـــراری

---

[1] کامونزم.

[2] اشـاره به مـخـالفت نژاد اسـلاو انکلوسـاکسون در عـصـر کنونی، کـه یکی مـسلک کامونزم و دیگری دیموکراسی دارد.

یکی پیکار عـالمگیـر سـازید ز خـون آدمی سـیـراب تر شـد
همـی ترسم بتـــو ای آدمی زاد! کنون جنگ دگـر را راهبـر شـد

چـرا ای آدمـی زاد نـکـو پـیَ! بدوشت اهرمن را شهسواری است؟
ازو مـشنو، همـانا کـاین سیـه دل: ترا گـمـراه کن در ثیـه خـواری است

سـپـاهش را بدور قـصـر ابیض: بایوان کـرملن جـایگاه است
بلندن بین ورا در پست کـوچه[1] به پاریسش همی پشت و پناه است

ترا ز هـریمنـی پرهیــز باید فـزاید رنج و کـاهد فـرّهی را
شـرنگی دارد اندر جـام شـیرین بَرد مـهـر و نکوئی و بهی را

به چمـبـرلین و هتلر داد جـرعـه ازان جـا نکاه جـام مـرگ آور
جـهـان آدمـیت زار گـردید بکشت و خـون در مـیـدان آور[2]

شنو از من پیـام صلح جـاوید کـه آمـد از برین درگـاه یزدان
پیـام آسـمـانی بود و لیکن: تبـه گـردید از اوراق شـیطان

---

[1] قصر ابیض امریکا و قصر کرملن ماسکو، و داونـنگ ستریت لندن که در زبان پارسی پست کوچه ترجمه شد.
[2] آور: جنگ.

شاعر نو

تو ای گـــوینده اســـرار نهـــضت! تو ای شــاعــر بمــا پیــغــام نو آر!
الا ای طوطئ بســـتـــان مـــشـــرق "مـــبـــادا خــالیت شکر ز منقـــار"

کـــــــــهـن آئیـن آداب زبـانـت! کنون ای مـــرد نیکو پی فـــروهل!
نباشـد عـصـر مـدح و هجو گـفـتن یکی شــعله فــروز از مــرکــز دل

ز اقــبــال و ز نذر و فکر رحــمــان[1] بگیــر الهــام نو ای نغــمــه پرداز!
ز ترکان و عرب خوش نغمه ای چند حــجـازی را ســرا در لحن شـیــراز

نـگرای شــــاعـــــر آتش زبانم! بخــواب ژرف اندر مـــشـــرقی زاد
ســرا در گــوش او پیــغـام جنبش روانش کن ز دام تـیـــــــره آزاد

برا پر کن فـضــا از صــوت دلکش! تو ای آتش نفس آخــر کــجــائی؟
الا ای نغــمـــه گــوی رمــز وحــدت "مـــرا باتست بســیـــار آشنائی"

اگــــــر آئی نیکوئی با تو آید برین خـوابیـدگان مـحـشـر فرو آر!
بود دل را ز پیـــغـــام تو جنبش! روان را روشنی بخـشــای بســیــار

---

[1] اقـبـال شـاعـر بـزرگ اردو و پارسی و قـاضی نذر الاسـلام شـاعـر بزرگ بنگالی و رحمان بابا شاعر بزرگ پشتو زبان.

ز بزم ما ببر این سرد مهری / فروز این انجمن را از دم خویش!
بیا تا در میان گل بنوشیم / میٔ گلرنگ خود با همدم خویش

بر افگن از رخ معنی نقابی / گشا بر ما تو اسرار نهانی
ندانم همنوا! پایان منزل / کجا انجام دشت زندگانی؟

ببین آخر تو این خوابیده مردم / جرس خاموش و میر کاروان مست
براه انداز ما را شاعر نو! / حدی بسرای کاین وقت رحیلست

سرت گردم بیا خاموش منشین! / نوای جانفزایت شور آرد
نشاط رهروان از نغمۀ تو: / به کشت زندگانی شعله کارد

ز طنجه تا ختن قومی است غافل / زمام اختیار از دست داده
یکی گیرد پیٔ این و یکی آن / همین مرده است اندر دست زنده

نوایت انقلاب و نهضت آرد / بگو اسرار رفعت، گر توان گفت
ترا در عصر نو، ای شاعر نو! / پیمبر نی، ولی رهبر توان گفت

پیام عصر

بزودی آ، مده از دست فرصت — همانا کاروان اندر رحیل است
تو تا از خواب ِخود چشمی کشائی! — بشر پیموده ره بی قال و قیل است

غنودی سالها ای پور مشرق! — کنون بر خیز! وقت جنبشی هست
شنو فرخ پیامِ عصر حاضر — ترا گر گوش هوش و بینشی هست

فلک گردید، و گیتی شد دگرگون — طراز زندگانی تازه تر شد
نماند زنده آن قومی که اکنون — ز راه و رسم گیتی بی خبر شد

زمان نو پر از رنج و ستیز است — بخون ناتوانان دارد آهنگ
ممان آخر چنین در خواب نوشین — ترا بایست فکر و هوش و فرهنگ

درین دم آن کسی کوزاد ره ساخت — تگاور تاخت سوی منزل دوست
بکام خود رسد آن مرد دانا — زمامِ اختیار اندر کف اوست

خوشا قومی که دارد خود شناسی — غرورُ بی سبب پیغام مرگ است
هر آن قومی که خود را خوب نشناخت — درین دنیا بسی بی ساز و برگ است

کنام شیر مردانست مشرق — ولی این شرزه شیر آموخت میشی
نیامد تیغ بُرّان از نیامش — کمی هایش نیامد رو به بیشی

شنو از من تو ای قوم غنوده! پیام انقلاب آورده ام من
چو محمل را گران بینم همانا: حدی را تیزتر سروده ام من

بمیر کاروان از من سلامی! رسان ای قاصد کوی دلارام
که می زیبد ترا شور درونی نمانی بی خبر از دور ایام

بیا ای رهنما ای میر مردم! توئی سالار این قوم غنوده
اگر باشی چنین سر گرم راحت بمنزل کی رسد این خواب برده؟

به غفلت کی شود کارت سر انجام! ترا ای میر مردم جنبشی به!
نباید بعد ازین مردم فریبی بیا گامی بمرز راستی نه!

یمی جوشد ز آغوش زمانه ندائ انقلاب آید ز گردون
بمیر کاروان از من چنین گو: نمی ماند ترا این عصر ایدون:

اگر مانی چنین در خواب نوشین ز دهر تند خو بینی تو رنجش
خدا را خیز و گامی نه فراتر بکار زندگی شو گرم سنجش!

بمردم رهنمائی بایدت کرد ندارد این تهی دستان متاعی
براه شان ز نو نوری بیفروز! که تابد پیش چشم شان شعاعی

نما این کاروان را گرم رفتار تو ای رهبر همانا شاه و میری!
اگر ماند چنین در خواب غفلت بمرگ سفلگی میرند و میری!

جرس خاموش و محمل را گرانی　　بسی دور است ره تا منزل دوست
یکی غوری بکن در دور ایام　　بکارت سر گرانیها نه نیکوست

منم عصریکه دادم سالها پیش　　با سلافت نوائ زندگی ها
کنون گویم ترا ای میر مشرق!　　بکف آور زنو فرخندگی ها

پیر روشن

روان افسرد از تلقین منفی
همان آتش که بود افسرده تر شد
نمیدانم که داد این درس عزلت؟
که این رهبانیت را راهبر شد؟

بکنج خانقه شد شیخ خامش
ازو افغانِ نر آموخت میشی
فتاد از کف همی شمشیر تیزش
سفالت راست با این قوم خویشی

روان را مرگ آرد این تصوف
نمیدانم چرا، خواهان مرگند؟
دم راهب نشاط زندگی برد
ازان رو پیروان بی ساز و برگند

غلامی آورد تلقین راهب
ازو افغان ما شد سرد و بیجان
روان نو دمم تا قوم مرده
شود کوشان، دمان غُرّان و خیزان

من آوردم پیامِ مجد و جنبش
کشم شمشیر افغان از نیامش
بدام زرق و سالوست پابند
به ضیغم باز گویم از کنامش

همی نالم زدست شیخ و آخوند[1]
باین روشن نهادان تیرگی داد
بشاهین و عقاب آموخت پستی
بر افغانان مغل را چیرگی داد

---

[1] اخوند درویزه که دشمن بزرگ بایزید پیر روشن بود.

من از مـادر شنیـدم مـجـد لودی[1] که گـفـتی داسـتـان شـیـر و بهلول
کنون خـواهم کـه افـغـان دلاور نبـاشـد پای بند دانه و پول

نهـادم پیش وی "مقصـود مؤمن"[2] بود "خـیـرالبـیـانم" درس نهـضت
سـرودم نغـمـهٔ وحدت بافـغـان کـه آمـوزد ازان آئین رفـعـت

نوایٔ زندگی در کـوه تیـرا رسـانیـدم بگوش شـیـر شـرزه
به دشت و کـوه شـوری را فگندم کـزان شـاهان دهلی راست لرزه

ندارد کـهنه شـور این کـوهسـاران کنام شـیـر مـردانست خـامش
باین مـردم دمم روحی کـه گـردد خـرافـات اسـاطیـری فـرامش

فـسـون شـیخ مـا افـزود سـردی باین روشن نهـادان گـرمیٔ به!
دلی دارند همـچـون سنگ خـارا بایشـان سـوز و سـاز و نرمیٔ به!

بدسـتش مـیـدهم تیغ برنده بیـفـزایم ورا آبی و تابی
بیـاد آرد مگر مـجـد نیـاگـان بآغـوشش نهم از نو کـتـابی

شـرنگ جـان شکارش ریخت ظالم بجـام شـهـد و نوشـینش فـریبـد
ملـوکـیـت نـدارد رحم و آزرم نه اهریمن ز آسـیـبی شکیـبـد

[1] مادر پیر روشن بنین لودی بود ساکن جالندهر، و مقصد در مصراع دوم شیر شاه سوری و سلطان بهلول لودی است، که در هند بکمال عظمت سلطنت کردند.
[2] مقصود المؤمنین بعربی از مؤلفات پیر روشن و خیرالبیان بزبان پشتو است.

پیام ابدالی

میان آسیا قومی دلاور
ضمیرش آشنای جهد جاوید
ولی روزش چو شب از بی نظامی
درو آرام و نیکوئی است ناپید

ندارد مرکز نیروی دایم
بود آشفته و خوار و پریشان
ندارد قاید مخلص از انرو
برای دیگران گردید کوشان

من او را آشنا کردم بمرکز
باو افروختم نو مشعل نور
سریر دهلیم آمد میسر[1]
ولی نگذاشتم این خاک پرشور

ازین گردان سپهر لاجوردین
بقوم من بسی جور و جفا رفت
ز چنگیز و ز تیمور و ز نادر
برین کهسار زیبا، ماجرا رفت

فزودم گرمی آن کهنه کانون
تپش دادم دل افسردگانرا
درون قوم خود سوزی نهادم
که بخشد زندگانیها روان را

روان غوریانرا زنده کردم
کشودم بال شهبازان کهسار
بلندی آفریدم در نگاهش
رهانیدم ورا از دام اغیار

---

[1] اشارت بیک شعر احمد شاه بابا که گفته: وقتیکه کوهسار خود را یاد آورم، سریر دهلی را فرامش میسازم.

بشاه هند دادم دست اخوت   چنین کردم بایران و بخارا
مسلمانرا بدل مهری فزودم   کزان چون موم شد آن سنگ خارا

مسلمان را بدل سوز نهان به   به تیغ وی فروغ جاودان به
شود روشن جهان از تیغ غازی   همورا دلبری، درد روان به

همی زیبد بافغان شدت و هول   فتد از وی دل دشمن بلرزه
کند با مؤمنان رحم و شفقت[1]   ولی با دیگران چون شیر شرزه

مثال مرد مؤمن همچو آبست   زلال و نرم و شیرین و گوارا
ولی گر مانعی آید برویش   شگافد قلب سخت سنگ خارا

جهان آب و گل تا چرخ گردون   مسلمانراست نیکو جایگاهی
بآئین صفا و عدل و انصاف   جهانی را بود پشت و پناهی

رفیق بینوایان گرسنه   ضمیرش آشنای جهد و کوشش
باهل دل بود یار و مددگار   نگاهش تیز بین نور بینش

جهان از هوی او محشرستانی   بود آتش نفس مرد مسلمان
نوایش انقلاب آرد به گیتی   ز دستش می شود سر سبز و خندان

[1] اشاره به اشداء علی الکفار رحماء بینهم.

تو ای مـردیکه داری عـزم رفـتن ز من گو شرقیـان را درس و پندی
بود نخـچیـر شـست غیـر آنکو: ز آئیـنـی نـدارد پـای بـنـدی

توان از خـود جـهـانی آفـریدن نظـام زنـدگی را تـازه چیــدن
بقـــوم مـــرده دادن روح نـو را بجـانش سـوز جـاویدی سـپردن

بمـهـر و دلبـری کـاری توان کـرد شنو این نکتـه از من مـیر افـغـان!
خـــدا را قـــوم راد و زنده داری! باسـتـبداد و بیـدادش مـمـیران!

نوائ زندگی ده قـــوم خـــود را کـهن مـشعل به کـهسـارت بر افروز!
نمـــاند زنده آن مـــردیکه دارد مـبـاهـات کـهن با فـقـر امـروز

مـــتـــاع زندگـــانی را بکف نه! نزیبـد مـر ترا خـواری، زبونی
چه می نازی باجـداد و نیـاگـان؟ بمن گو، پور من! اکنون که چونی؟

زبون تر ز تو در گیتی کسی نیست! تو ای ابله چرا خـــود را فـــریبی؟
مــتـاعی گـر نداری نقـد امـروز نمـانی زنده از کـهنه نجـیـبی!

الا ای پـور مـن هـوشـی و فـکـری! ترا بایست نیکو خـــود شناسی
گـر این کـشـور بود ویران زدسـتت همـانا زشت خـوئی نا سـپـاسی!

سـپـردم کـشـور زیبـا، وسـیـعت! ز دهلی تـا به مـشـهـد تا به جـیحـون
بآئین اخـــوت چـون بهـــشـــتی نبـودی امـتـیـاز بشـره و خـون

شکستی ز ابلهی آئین الفت   نهادی رسم زشتی را نهادی
تو ای تیمور[1] گر پندم شنیدی   زکف آئین بهبودی ندادی!

فغان از شه شجاع بی شجاعت[2]   ز محمودم همانا سینه ریش است
بدل دارم هزاران آه و ناله   ازان کس کوتبه ازدست خویش است

در آئین بهی کشور فروشی   بود جرمی که آنرا بخششی نی
خلف این مسلک ننگین گزیده   بچشمش نورِ عقل و بینشی نی

نهادم قلب روشن در کنارش   دریغا کز دمِ او تیرگی دید
سروش ایزدی گردید خامش   زاهریمن همانا چیرگی دید

روان رهروان افسرده گردید   ز هم پاشید قوم زندهٔ رَاد
ندانم تا بکی آشفته باشد؟   دریغ من برین آشفتگان باد!

تو ای باد صبا! از من پیامی   ببر در هند و بطحا شرقیانرا
به تنهائی نیاید هیچ کاری   بیفزائید از وحدت توانرا

بسود یکدیگر کوشید و خیزید   زهم دوری نمی باید گزیدن
تو آن مجد کهن را زنده کردن   باوج کامرانیها رسیدن

---

[1] تیمور شاه فرزند احمد شاه بابا.
[2] شه شجاع و شاه محمود شاهان سدوزائی افغان که افغانستانرا به نفاق تباه کردند و شاه شجاع انگلیس ها را باین خاک آورد، و میثاق ننگین شکارپور و لاهور را امضا کرد.

شـــمـــــا را نظم و آئین نکو به   برای رسـتگاری جـسـتـجـو به!
بچــشم وا توان رفــتن درین ره   روان را زنــدگـــی از آرزو بــــه

بداد و نیکوئی کــشــور فــروزید!   ســتم از دوش مــردم دور ســازید!
بر آئین بـهی باشـــیــد ثابت   بکف در دشنهٔ پیکار خــیــزید!

قـــبــول ظلم بدکـــاران گناهست   بدفعِ آن ســتــیــزد قــوم زنده
بــکــیــش مــن نــدارد آبـروئـی   ســتــمکش تودهٔ بیــعــار و بنده

امام مشرق و شاعر مشرق

(سید جمال الدین افغانی و علامه اقبال مرحوم)

فراوان خفت مرد مشرقی زاد   نکرد از مجد دور رفتگان یاد
فروغ شعلهٔ دل باز افسرد   بقید بندگی، آزاده افتاد

نیامد از نجف آوای حیدر^رض^   نگفت اسرار بلخی را کسی باز
زدشت خاوران، و زطور سینا   نیامد بال شهبازی به پرواز

ز دل آن جوشش و سوز کهن رفت   تب و تاب از روان انجمن رفت
نوای بلبلان گردید خامش   ازان صرصر که بالای چمن رفت

نگون شد پرچم ترک دلاور   ستم افسرد روح ترکیانرا
شرار جور قاجاری به ایران   سراپا سوخت آن مرزیلان را

نمیدانم چه آمد بر خراسان   به مرز سور از شاهان جفا رفت
به هند و کابل و ارض مقدس   ز استبداد شاهی ماجرا رفت

چگویم از دم افسون افرنگ؟   همو ما را ز خود بیگانه تر ساخت
ز خود وا رفتگان وادئ جهل   بنادانی عدو را راهبر ساخت

چمن افسرد و بلبل گشت خامش   خزان آمد کنون آنجا گلی نیست
تهی شد آن قدح، بشکست ساغر   به بزم اندر همانا قلقلی نیست

نماند آن شور و ذوق، آن درد جاوید نخیزد آه گرم از سینهٔ سرد
ننالم از فسون غرب تنها "که با من هر چه کرد آن آشنا کرد"

زدست شاه و میر افغان و ناله فراوان تاخت این قوم جفا کار
چو شد شرقی اسیر قید شاهان غلامی راد مردان را کند خوار

نه بد در شرق یک مرد دل آگاه که خیزد بر خلاف جور شاهان
سراید پیش ما مزمار نهضت فروزد شعلهٔ فر نیاگان

برامد یک هشیواری ز افغان جمال افزود مشرق را ز نورش
عصائ وی طلسم سحر غربی بخاک افگند با افسون و زورش

ندای قُم ازو شد زنده از نو به شرقی داد درس مجد و رفعت
بکاخ شاه و میر آتش در افگند نوایش سوزناک و دل پر الفت

ز تاثیر نوایش واژگونه فتاد آئین استبداد و بیداد
ز بطن مام مشرق سالها بعد چنین فرخ اثر نیکو پسر زاد

شکست از ضرب او اصنام اوهام وجودش جامدان را مرگ نو بود
بایران و بمصر و ترک و افغان ندای قم ازو هر خفته بشنود

رضـا و کـامل و زغلول و عـبـده [1] ازو خـوانـدند درس زندگـانی
کـهن فکر ملوکـیت ازو خـوار نـدایـش انـقـلاب آورد آنـی

همـانا فکر این مـرد فـدا کـار بمـشـرق روشنی داد و ضـیـا داد [2]
یکی مـرد غـیـور و راد و آزاد به ندرت همچـو وی اندر جـهـان زاد

روان روشن، دلی پر درد و دانش پیـام انقـلاب آورد مـا را
نوایش مـحـشـر خـوابیدگـان بود ازان مـرگی امـیـر و کـد خـدارا

مبادی ثلاثهٔ سید [3]

وحدت اسلامی

نمـیـدانم چگویم مـرد حق را نوایش زندگـانی هـا بمـا داد
"امـام عـصـر" خـوانم زانکه از نو بوحـدت شرقـیـانرا خوش صـلا داد

[1] رضای کرمانی شاگرد سید که ناصر الدین شاه ایران را کشت، و مصطفی کامل رئیس حزب وطنی مصر و سعد زغلول پاشا زعیم بزرگ آزادیخواهان مصر، و مفتی بزرگ شیخ محمد عبده شاگرد رشید سید جمال الدین افغانی که همهٔ اینها در تنویر و ایقاظ مشرقیان خدمات بزرگی نمودند.

[2] اشارتست به ضیأ الخافقین مجله عربی که سید از لندن نشر میکرد.

[3] (۱) وحدت اسلامی (۲) جنگ با مغرب (۳) جنگ با استبداد.

دم گـرمش چو انفـاس مـسیـحـا بدل گـرمی و شـور افـزود جـانرا
بوحـدت خـواند مـسلم را کـزانرو فـزاید ربط و الفت شـرقـیـانرا

چراغ مـهـر و وحـدت کـرد روشن ز اسـتـانبـول تا هند و سـمـرقند
فـزود از وی هـمـانا رونق شـرق نهـال نفـرت و کـین را ز بن کند

جنگ با استعمار مغرب

خودی آموخت سید شرقیان را خـود آگـه بود و دانا و فـرهمند
بمـا بنمـود راه خـود شناسی بهم آوارگـان را داد پیـوند

بجنگ غـربیـان مـا را صـلا داد ز ضربش واژگون شد قصر افرنگ
نـوایش گـرم تر از نای رومی بشـور آورد شـرقی را پیٔ جنگ

همـو افـزود رونق بزم مـا را ز چهـر زشت مـغـرب پرده بکشـود
چو تیغ مـرد سـودانی بتـابیـد[1] باو جَـاهِدو قُم اقـتلُ بفـرمـود

گـلادسـتـون[2] ز ضـرب کـاری وی بخـاک ذلت آمـد اوفـتـاده
بجـان مـا فـزود آن گـرمیٔ را کـه زاید در دل از دیرینه باده

---

[1] سید محمد مجاهد سودانی رح.

[2] یکی از سیاسیون معروف انکلیسی در دور استعمار.

به بزم ما سرود آن کهنه دستان — دمی ما را بخود، باز آشنا کرد
بر آمد مردِ حق از خاک کونر[۱] — بکاخ غرب آشوبی بپا کرد

جنگ با استبداد

ملوکی را گزند جاودانی — ازو شد خوارتر آئین بیداد
بشاه و مستبد دایم ستیزید — همی گفتی: ملوکی واژگون باد!

حمید و ناصر از وی لرزه بر تن[۲] — هر انکو مستبد بدخوارتر شد
صدایش همچو رعد خانمانسوز — بجان ظالمان همچون شرر شد

تو ای باد صبا از ما سلامی — ببر بر خاک پاک سید حر
بگو از ما که ای سردار سادات! — همی پندت بگوش ماست چون در

علامه اقبال مرحوم

پس از چندی چو "سید" از جهان رفت — درامد بر افق رخشنده خورشید
برهمن زادهٔ رمز آشنائی[۳] — فراز چرخ چون اختر بتابید

---

[۱] کونر مسکن دودمان سید در ننگرهار افغانستان.
[۲] سلطان عبدالحمید عثمانی و ناصرالدین قاجار.
[۳] مقصد از سید، سید جمال الدین افغانست. در بیت دوم تلمیح است، باین مصراع علامه اقبال: برهمن زاده رمز آشنای روم و تبریزاست.

برامد مرد دانائی ز کشمیر [1] دلش گرم و روانش شعله انگیز
پیامی داد مشرق را سر از نو "که ای شرقی زخواب ژرف برخیز!"

ز "اسرار خودی" درسی بما داد [2] "رموز" زندگی را کرد افشاء
"زبورش" نغمهٔ داؤد بودی "درایش" کاروان را کرد احیاء

نمیدانم چي شوری در دلش بود؟ سرودی نغمه ها در نای رومی
نیاید بعد ازو "دانای رازی" [3] کزو بازار عشق آید بگرمی

بما اسرار عشق جاودان گفت زدل گفت، ازمقام روح و جان گفت
شب تاریگ ما را نور افزود ازین گیتی سرود، و ز آن جهان گفت

فقیری بد ولی دانای رازی دلی در سینه اش پر درد و شوری
نگاهش تیز بین و فکر صائب بکاخ انجماد از وی فتوری

خود آگه مرد حق بینی که وی داد نکو درس خودی مر شرقیانرا
بآئین و ثقافت پای بندی ازو رونق فزودی این و آنرا

الا باد صبا از ما درودی رسان بر مرقدش در خاک لاهور
دیارِ عشق جلابی و مسعود [4] خدایا باد، چشم بد ازان دور

---

[1] کشمیر مسکن اجداد برهمنی علامه اقبال بود.

[2] پیام مشرق واسرار خودی و رموزبیخودی و زبور عجم آثار علامه مرحوم است.

[3] تلمیح از یک شعر علامه اقبال.

[4] علی جلابی غزنوی مشهور به داتا گنج بخش که مزارش در لاهور است و مسعود

خطاب به مسلمان

تو ای مسلم، تو ای قومیکه دادی! همی در عصر نو میراث "محمود"[1]
نگه کن ارث پاک "غوری" و "خلج" اگر خواهی جلال و مجد و بهبود

همین مردم نهادند از ره جهد کتاب آسمانی در کنارت
مده این روشنی را از کف خود که افروزد جهانی از شرارت

امین نعمت ام الکتابی! خدایت داد دین و کشورِ "پاک"
بمردی کن نگه این ملک و ملت نگاهت تیز دار و طبع درّاک

بآئین "عدالت" بایدت داد امور مملکت را نسق و تنظیم
نگهدار! اصلِ آئین "الهی" توئی "مومن" ز غیرالله مکن بیم

مسلمانی! دلت باید پر از درد نهادت شعله سان از عشق و از سوز
برای دوست باید دل پر از مهر عدو را بود باید پیک دلدوز

مپندار اینکه بی جهد مسلسَل توان اندر جهان آزاد بودن
زرنج "بی نظامی" بر حذر باش نشاید مر ترا در جهل مردن[2]

سعد سلمان.

[1] سلطان غزنه فاتح هند.

[2] اشارت بحدیث: من مات و لیس فی عنقه فقدمات موت الجاهلیة.

ز دردِ بی امان "مُلک مطلق"   ز ظلم و جور و استبداد ز نهار
نمی باید مسلمان را بجز "حق"   سر تسلیم خم کردن به جَبار

بسان مردِ مؤمن باش آزاد   خدا را بندگی کردن همی به
بجز حق هر چه آید روبرویت   بهل، اما خدا را سر فرو نه

نظام زندگی در دستِ خود گیر   مکن از دیگران در یوزه آنرا
توان از خود نظامی آفریدن   که افروزی بنورِ وی جهان را

مده "تهذیب" خود از کف که گیتی   شود از جهد تو معمور و آباد
به عصرِ نو نظامِ نو همی ساز   خدا دست قوی چون سوریت[1] داد

پشاور، ۵ حمل ۱۳۳۰

[1] اشاره به نظام اداره که شیر شاه سوری در هند آفرید.

پوهاند عبدالحی حبیبی

مرحوم علامه عبدالحی حبیبی یکی از محققین توانای عصر ما در افغانستان بود. آثار قیمتی و پر بهای وی به صدها کتاب ورساله میرسد که در دوران زندگی هفتاد و پنج سال خویش در رشته های ادبیات، تاریخ، زبان شناسی، شعر و فرهنگ شناسی نوشته بود. علامه حبیبی قبل از سن ۱۸ سالگی تا به آخرین لحظات عمر خویش به نگارش آثار ارزشناک علمی و ادبی مبادرت ورزید و محقق و نویسنده معظم افغانستان بشمار میرود. وی اکثری اشعار خویش را در سالهای ۱۳۱۴(۱۹۳۵) الی ۱۳۳۰(۱۹۵۱) سروده و نمایندگی از افکار و اندیشه های جوانی وی را میکند.